איפה הכיבוש, האפליה והאימפריאליזם?
הערות לדיון על השלכות הגלובליזציה בישראל

דניאל דה מלאך
המחלקה למינהל ומדיניות ציבורית, המכללה האקדמית ספיר

יוני 2006. עם סיום השנה האקדמית אני מתפנה לראשונה לכתיבת מאמר זה, ועוקב אחר ידיעות בתקשורת העוסקות ביחס של מדינת ישראל לפלסטינים ולמזרחים. הנה כמה דוגמאות: אזרחי ישראל הערבים אינם מורשים לטוס בקו תל־אביב–קריית שמונה בגלל התנגדות שירות הביטחון הכללי. מנהל החברה המפעילה את הטיסות מספר בריאיון לרדיו כי החברה שקלה להקפיא את הטיסות כדי למנוע אפליה, אך משרד התחבורה התנגד לכך ואיים לתבוע אותה על הפרת חוזה ("הכול דיבורים", קול ישראל 15.6.06). שכונות בעיר קריית ספר נחסמות בפני מזרחים על ידי ועדות קבלה הקובעות שיעור מרבי של 35 אחוז ספרדים בשכונה "כדי לשמור על רמה רוחנית גבוהה" (*ידיעות אחרונות* 19.6.06). ראש הממשלה החדש, אהוד אולמרט, מגיב על מותם של שלושה ילדים ואשה בניסיון התנקשות כושל ברצועת עזה באמירה: "חייהם ורווחתם של תושבי שדרות חשובים יותר מאלו של תושבי עזה" (*הארץ* 23.6.06).

הידיעות שהזכרתי כאן, כמו רבות דומות להן, אינן צפויות לעורר תשומת לב מיוחדת בציבור הישראלי. החמרה במשטר הכיבוש בשטחים ומעשי אפליה של המדינה נגד פלסטינים אזרחי ישראל ונגד מזרחים הם תופעות מוכרות לציבור זה. אף על פי כן, הדיון הסוציולוגי האינטנסיבי על "ישראל בעידן הגלובליזציה" פוסח עליהן בדרך כלל. במאמר זה, דחיקת האפליה הלאומית־אתנית לשוליים בדיון על הגלובליזציה בארץ תשמש נקודת מוצא לביקורת המשמעות התיאורטית והפוליטית של הדיון הזה. ביקורת זו נשענת על ספרות רחבה יותר הטוענת כי שיח הגלובליזציה משקף אינטרסים של קבוצות דומיננטיות בחברה, ומסתיר את יחסי הניצול בין מדינות.[1]

* אני מבקש להודות לפנינה מוצפי־האלר וללב גרינברג, שעודדו אותי לגשת לכתיבת חיבור זה ותרמו לי בעצה לאורך כל הדרך, וכן למשה שוורץ, לארז צפדיה, לשמי שבת ולגדי אלגזי, שהעירו על טיוטות מוקדמות. תודה מיוחדת לקוראים האנונימיים מטעם *תיאוריה וביקורת* שהערותיהם המעמיקות חייבו אותי לעבד ולנסח מחדש כמה מן הטענות המרכזיות במאמר.

1 לביקורת תיאורטית ופוליטית על שיח הגלובליזציה במדעי החברה ראו למשל Harvey 1995; Rosenberg 2000; 2005; Petras and Voltmeyer 2001; Steger 2002.

המונח גלובליזציה, המתייחס לתנועה מואצת של כספים, סחורות, אנשים ומסרים מעבר לגבולות שונים, הפך בעשורים האחרונים למושג מפתח בשיח הסוציולוגי. הנחה רווחת בשיח זה היא שבשלהי המאה ה־20 נכנסה האנושות כולה ל"עידן הגלובליזציה", שעתיד להימשך עוד זמן ארוך. סוציולוגים בולטים כמו אנטוני גידנס, מנואל קסטלס, זיגמונט באומן, אולריך בק ובנג'מין ברבר טענו כי בעידן החדש ההחלטות החשובות נקבעות פחות ופחות על ידי ממשלות ריבוניות, וכי מוקד העוצמה עובר לשוקי הון ולרשתות תקשורת אוניברסליסטיים או לארגונים בינלאומיים ועל־לאומיים. לטענתם, ההשפעה של גורמים אלה מרוסנת בעיקר על ידי תנועות חברתיות פרטיקולריסטיות המבטאות את זעמם של נפגעי הליברליזציה הכלכלית. החוקרים שהזכרתי הציעו לבחון את ההתפתחות הכוללת של החברה על רקע תהליכי הגלובליזציה.[2]

ואולם, הביטויים החדשים של אפליה לאומית־אתנית מצד מדינת ישראל אינם משתלבים בקלות בפרספקטיבה שהציעו חוקרים אלו. קשה להסביר אפליה זו בטענה שהיא תוצר של שווקים מאחדים וארגונים טרנס־לאומיים המשפיעים על ישראל מבחוץ, או בטענה שהיא ביטוי להתנגדות של קבוצות מוכפפות המשפיעות על ישראל מבפנים. יתר על כן, התנועה של פלסטינים בשטחים הכבושים ותנועת כספים, סחורות ומסרים המיועדים אליהם הואטה בשנים האחרונות בגלל האפליה הגוברת, ולא הואצה כפי שהיה צפוי כביכול ב"עידן הגלובליזציה".

מאמר זה מציע לבחון את האפליה הלאומית־אתנית בארץ בהקשר של מאבקים בינלאומיים. מאבקים אלה גורמים במקרים רבים לא להאצה של מעבר כספים, סחורות, אנשים ומסרים מעבר לגבולות, אלא להאטה מאורגנת ושיטתית של מעבר זה, שניתן לכנותה "דה־גלובליזציה". במישור התיאורטי אני מבקש לכן לטעון כי כל מחקר העוסק בהשפעות הגלובליזציה צריך לעסוק גם בהשפעות נגדיות. יתר על כן, על ניתוח כזה לדון גם במגוון השילובים וההכלאות בין תהליכי האצה לבין תהליכי האטה.

הפרק הראשון של המאמר מוקדש לתיאור קצר של הדיון הסוציולוגי בגלובליזציה והביקורת שנמתחה עליו. בפרק השני מוצגת סקירה של ההתפתחויות שחלו במדיניות ממשלת ישראל כלפי פלסטינים וכלפי מזרחים מראשית שנות התשעים של המאה הקודמת. הסקירה מראה שבשנים 1996–2000 נבלם תהליך אוסלו בהדרגה, ובמקביל נעצרה גם ההקלה ביחסה של מדינת ישראל לרשות הפלסטינית ולתושביה. באותה תקופה ניכרה גם האטה במגמת השיפור שהסתמנה בשנים קודמות ביחסה של המדינה לערבים אזרחי ישראל ולהתארגנות מזרחית. משנת 2001, על רקע קריסת תהליך אוסלו ופרוץ האינתיפאדה השנייה, הפכו תהליכי ההפרדה והקולוניזציה בשטחים לחד־צדדיים, עמוקים ואלימים הרבה יותר. בד

[2] למבט כללי על תהליכי הגלובליזציה לפי המחברים שהוזכרו ראו באומן 2002; ברבר 2005; Beck 1999; Giddens 2000; Castells 2000–2004; Held and McGrew 2007.

בבד התפתחו גם תופעות חדשות של אפליה מצד המדינה כלפי אזרחיה הפלסטינים ונסיגה בהיענות לדרישות של ארגונים מזרחיים.

בפרק השלישי אני בוחן כיצד התופעות שתיארתי משתקפות בספרו של אורי רם *הגלובליזציה של ישראל* (2005), חיבור המציג ניתוח שיטתי ומקיף של ההתפתחויות בארץ מנקודת המבט של "פרדיגמת הגלובליזציה". אני מראה שהחמרת משטר הדיכוי בשטחים מוזכרת בספר רק בחטף, ומוסברת בתור תוצאת הזעם והתסכול של בני המעמדות הנמוכים. מעשי אפליה חדשים של המדינה נגד אזרחים ערבים ונסיגה בהיענותה לדרישות של ארגונים מזרחיים אינם נדונים בו כלל. אני מציע שמגבלות הניתוח האלה הן תוצאה כמעט הכרחית של הפרספקטיבה התיאורטית שהנחתה את המחקר.

בהמשך לביקורת על הנטייה של שיח הגלובליזציה לדחוק לשוליים מאבקים בינלאומיים, הפרק הרביעי מוקדש לניסיון ראשוני להציע חלופה לשיח זה, ולבחון את השינויים ביחסה של המדינה לפלסטינים ולמזרחים על רקע שינויים במדיניות ארצות הברית באזור, והעברת הדגש מאימפריאליזם כלכלי לאימפריאליזם צבאי.[3] מנקודת מבט זו הצעדים המחריפים של מדינת ישראל נגד הפלסטינים בשטחים הכבושים קיבלו גיבוי מממשלת ארצות הברית כיוון שהם השתלבו ב"מלחמה העולמית בטרור", ששימשה להצדיק את מעורבותה הצבאית במזרח התיכון. הסלמת העימות בעקבות צעדים אלה והתגברות האוריינטליזם במדינות המערב החריפו את העוינות של יהודים בארץ לערבים ולמזרח. הן הרעו את יחס המדינה לאזרחים הפלסטינים ופגעו במאבק המזרחי.

המאמר מסתיים בדיון בקשר בין החרפת משטר הכיבוש בשטחים וביטויי האפליה החדשים נגד פלסטינים ונגד מזרחים לבין האטה של תנועת אנשים, סחורות, כספים ומסרים (דה־גלובליזציה). דיון זה מדגיש שוב כי ניתוח חד־צדדי של השלכות הגלובליזציה, מתוחכם ככול שיהיה, מרחיק את תשומת הלב מתופעות מרכזיות ומדאיגות בארץ ומפריע למאבק נגדן.

א. הדיון הסוציולוגי בהשלכות הגלובליזציה והביקורת עליו

כאמור, המונח "גלובליזציה" הפך בשלהי המאה ה־20 למושג מפתח במדעי החברה בכלל ובסוציולוגיה בפרט. ספרות אקדמית רחבת היקף מכנה את תקופתנו בשם עידן הגלובליזציה, ורואה בגלובליזציה את הגורם המרכזי המסביר את התהליכים החברתיים המאפיינים אותה. עם החוקרים הבולטים שהעמידו את הגלובליזציה והשלכותיה במרכז הניתוח החברתי נמנים סוציולוגים מרכזיים.[4] נקודת המוצא של הניתוח שהם מציעים היא הטענה שמשלהי המאה ה־20 ניכרת בעולם ביתר שאת גלובליזציה, קרי "המְרָצה של יחסים חברתיים כלל־עולמיים

[3] ראו Arrighi 2005; Harvey 2005; Johnson 2005.

[4] כמו באומן 2002; ברבר 2005; Giddens 1990; 2000; Beck 1999; Castells 2000–2004, Held and McGrew 2007.

מתוך כריכה יחד של מקומות מרוחקים, באופן שהתרחשויות מקומיות מעוצבות על ידי אירועים המתרחשים במרחק של קילומטרים רבים ולהפך" (Giddens 1990, 64).[5] טענתם היא שאין מדובר בשינוי מינורי או קצר טווח, אלא בשינוי מהפכני רחב היקף, הפותח עידן חדש ומחייב אותנו לחרוג מגישות סוציולוגיות קודמות. קסטלס טוען בהקשר זה כי "עולם חדש לובש צורה במפנה המאה", וכי "מרחב וזמן, היסודות החומריים של ההתנסות האנושית, עוברים טרנספורמציה" (Castells 2000–2004 3, 1); גידנס קובע כי אנו "הדור הראשון" החי ב"חברה קוסמופוליטית עולמית" (Giddens 2000, 37) וכי השינוי שהגלובליזציה יוצרת מחייב "לפרוץ את הפרספקטיבות הסוציולוגיות הקיימות" (Giddens 1990, 16); באומן גורס כי "במונח 'דחיסת זמן ומרחב' מקופלת כל ההשתנות רבת־הפנים של מאפייני ההתנהגות האנושית" (באומן 2002, 34) ובק כותב כי בעידן החדש "כל ההתפתחות החברתית־כלכלית, התרבותית, הפוליטית והטכנולוגית הופכת לטרנס־לאומית" (Beck 2003, 27), ומתאר "שבירה של ההנחות הבסיסיות שלפיהן חברות ומדינות נתפסו, התארגנו ונחוו" (Beck 1999, 20–21).

הסיבות לגלובליזציה שנויות במחלוקת, אך כפי שמתארים הלד ומקגרו, ה"גלובליסטים" מסכימים בדרך כלל באשר למאפיינים העיקריים של "העידן החדש". הם טוענים כי בתחום הפוליטי מנגנון המדינה מאבד מכוחו ומסמכותו, בתחום הכלכלי הם מתארים כלכלה טרנס־לאומית חדשה המצמצמת את המגבלות הטריטוריאליות על ההון, ובמישור התרבותי הם דנים בצמצום שליטת המדינה על מידע (Held and McGrew 2003).[6] הטענה השלטת בהקשר הבינלאומי היא שמדינת הלאום הולכת ומאבדת מחשיבותה. קסטלס עוסק בהקשר זה ב"משבר של מדינת הלאום כגוף ריבוני" (Castells 2000–2004 3, 377), בק טוען כי "הלאומי הפך לקטגוריית זומבי, מת־חי" (Beck 2003, 26), גידנס כותב כי "צורות ישנות של גיאופוליטיקה עבר זמנן", ו"אומות עומדות היום בפני סיכונים ולא בפני אויבים, הן עומדות בפני שינוי מרחיק לכת בעצם מהותן" (Giddens 2000, 36), ובאומן רואה ב"התפוגגות מדינת הלאום" תהליך ש"אי־אפשר למנוע את התרחשותו" (באומן 2002, 93).

באשר לסיכוייהן של קבוצות מקופחות להשתחרר מאפליה מצד המדינה, המשתתפים בשיח על גלובליזציה אופטימיים בתחזיותיהם בדרך כלל. לטענתם, התרופפות השליטה של המדינה בעידן החדש פותחת אפשרויות חדשות לפני קבוצות שהמדינה דיכאה בתקופות קודמות, ובהן קבוצות זהות המבוססות על גזע, על אתניות, על מגדר ועל נטייה מינית. עתה קבוצות אלה מצליחות להשמיע את קולן ביתר שאת והן צפויות להשיג הכרה תרבותית רבה יותר ואולי אף משאבים כלכליים נוספים.[7] עם זאת, לטענתם, העוינות האתנית לא חלפה

[5] הגדרה דומה מציגים הלד ומקגרו, הקובעים כי הגלובליזציה היא "הרחבה, הגדלה, האצה והעמקה של השפעת זרימות בין־אזוריות ואינטראקציות חברתיות" (Held and McGrew 2003, 4).

[6] ניסוח דומה של ההסכמות בשיח הגלובליזציה ראו גם אצל Scheuerman 2006.

[7] ראו למשל בק 2002; Castells 2000–2004 2; Giddens 2000; Fraser 2002.

מן העולם בעידן הגלובליזציה, וההסבר המקובל לכך הוא שהיא מתעוררת מחדש בתגובות מקומיות של קבוצות עניות או חלשות לתהליכי הגלובליזציה שפגעו בהן.[8]

בשנים האחרונות נמתחה בעולם ביקורת חריפה על שיח הגלובליזציה, ובעקבותיה התפתח דיון שהלד ומקגרו מכנים "הפולמוס הגדול על הגלובליזציה" (Held and McGrew 2003). הדיון החדש מטיל בספק את ההנחות המרכזיות של הגישה ומערער על השאלות המחקריות שעומדות בבסיסה. במוקד עומדות מחלוקות בין ה"גלובליסטים" לבין ה"ספקנים" בדבר היקפה של הגלובליזציה והחידוש שבה, וכן בשאלת יתרונותיה לעומת נזקיה (Held *et al.* 2005; Held and McGrew 2007). למחלוקות אלה יש גם משמעות פוליטית, ולדעת חוקרים רדיקליים השימוש במושג גלובליזציה מסתיר את יחסי הניצול הקיימים בין מדינות ואת המאבק נגדם.[9] בספרו "ההבלים של תיאוריית הגלובליזציה" מתח ג'סטין רוזנברג ביקורת חריפה ביותר על שיח הגלובליזציה (Rosenberg 2000). במרכז הביקורת שלו עומדת ההתמקדות של שיח זה בתוצאות הגלובליזציה, במקום בניסיון להסביר אותה: "מה שמציג את עצמו תחילה כתופעה מוסברת (explanandum) — גלובליזציה כתוצאה מתפתחת של תהליך חברתי, הופך בהדרגה לתופעה מסבירה (explanans) — עתה הגלובליזציה היא המסבירה את האופי המשתנה של העולם" (שם, 3).

ההתמקדות בתוצאות הגלובליזציה מאפיינת את מה שרוזנברג מכנה "תיאוריית הגלובליזציה" (globalization theory), ומעוררת לטענתו שתי בעיות תיאורטיות. ראשית, ההסתמכות על תופעה חדשה כביכול כדי להסביר את ההתפתחויות של ימינו כרוכה בוויתור על רבות מהתובנות החברתיות של ההגות הסוציולוגית הקלאסית, שהקדישה תשומת לב רבה למאבקים בין קבוצות בחברה. שנית, ההתייחסות לגלובליזציה כאל משתנה מסביר דוחקת לשוליים את הדיון במאבקים הפוליטיים, הכלכליים והתרבותיים בין מדינות. רוזנברג טוען לכן כי "לא רק שהתיאוריה אינה מהווה התקדמות ביחס לגישות המקובלות ביחסים בינלאומיים, היא פשוט נוטשת את התחום, ומשחזרת חלק ניכר מההנחות המופרכות של האידיאליזם הליברלי" (שם, 96). הוא איננו שולל לחלוטין את השימוש במושג גלובליזציה, אבל מציע להתמקד בניסיון להסביר את התהליך על סמך תובנות סוציולוגיות קודמות ומתוך דיון במאבקים בינלאומיים.

לטענתי, לביקורת החשובה של רוזנברג ראוי להוסיף בעיה אחרת, חמורה לא פחות, שבה לוקה הדיון בהשלכות הגלובליזציה: דיון זה דוחק לשוליים את שלל ההשפעות הנגדיות המבטאות האטה של תנועה ולא האצה. סינדי כץ מפנה את תשומת לבנו לכך שלמרות הדיבורים על "כפר גלובלי" ועל "עולם מתכווץ" גם בימינו המרחב מתרחב והזמן מתארך בעבור חלק מהאנשים, לא כל שכן בעבור נשים (Katz 2001). דרק גרגורי מרחיב את הרעיון הזה וטוען כי הרחבת המרחב והארכת הזמן הן פרקטיקות מרכזיות ב"הווה

8 ראו באומן 2002, 35; ברבר 2005, 44; Castells 2000–2004 3, 386; Beck 2003, 27.

9 ראו Petras and Voltmeyer 2001; Amin 2003; Johnson 2005.

הקולוניאלי״ (Gregory 2004, 248–262). האטה בתנועה של אנשים, כספים, סחורות ומסרים נגרמת גם על ידי סנקציות בינלאומיות שמטילים האו״ם ומדינות שונות (Malloy 2001; Niblock 2001), ועל ידי צעדי ההגנה (protection) הכלכליים שמדינות נוקטות (Bello and Anuradha 2001; Bello 2005). אפשר להגדיר את המגמות הפועלות נגד הגלובליזציה כ״האטה מאורגנת של תנועת אנשים, סחורות, כספים ומסרים״.[10]

על רקע הביקורת התיאורטית שהוצגה כאן אני מבקש לבחון את משמעות הדיון החד־צדדי בהשלכות הגלובליזציה בהקשר הישראלי–פלסטיני. במבוא לבחינה זו אסקור את ההתפתחויות המרכזיות ביחס של מדינת ישראל לפלסטינים ולהתארגנות מזרחית מאמצע שנות התשעים. סקירה זו תסייע לי להראות אחר כך כי הדיון בהשלכות הגלובליזציה מסיט את תשומת הלב מכמה מן התהליכים המרכזיים ביותר המתחוללים בארץ.

ב. החמרת משטר ההפרדה בשטחים, אפליה גוברת נגד אזרחים פלסטינים והחרפה ביחסה של המדינה להתארגנות מזרחית

את השינויים ביחסה של מדינת ישראל לפלסטינים ולמזרחים יש לבחון על רקע אופי המשטר בארץ שבין הים לירדן. משטר זה משלב מאפיינים של אזרחות דמוקרטית ומאפיינים של שליטה יהודית אתנו־לאומית, ומבחין מאז 1967 בין שלוש קבוצות מרכזיות: הקבוצה הראשונה היא אזרחי ישראל היהודים (ובהם המתיישבים מעבר לקו הירוק), הנהנים מזכויות האזרח המקובלות במדינות הנחשבות דמוקרטיות. הקבוצה השנייה היא הפלסטינים אזרחי ישראל, הנהנים מזכויות דמוקרטיות כמו בחירות חופשיות, חופש תנועה ותקשורת פתוחה יחסית, אך נתונים גם למנגנוני מדינה של שליטה אתנו־לאומית כמו הקצאת קרקע ומשאבים אחרים על פי מוצא לאומי ופיקוח הדוק יותר על פעילות פוליטית. הקבוצה השלישית היא הפלסטינים המתגוררים מעבר לקו הירוק, שאינם נהנים מזכויות אזרח כלשהן (סמוחה 2000; Yiftachel 2006).[11] אם כן, גבולות 1967 מפרידים בין פלסטינים הנהנים מזכויות אזרח לבין פלסטינים אחרים, אך אינם מבחינים בין יהודים. משום כך, רבים מן האזרחים היהודים אינם יודעים היכן הגבולות האלה ממוקמים (זרייק 2007), ומשטר הכיבוש מעבר לקו הירוק משפיע גם על היחס לאזרחי ישראל.[12]

10 על פי אפיון זה, הדה־גלובליזציה שונה מהלוקליזציה, העומדת במרכז הספרות המחקרית על גלוקליזציה (Robertson 1995). הלוקליזציה כוללת רק מגמות המשפיעות על מדינה או על אוכלוסייה מסוימת ״מלמטה״ או ״מבפנים״. לעומת זאת הדה־גלובליזציה, כמו הגלובליזציה, היא גם תוצאה של פעולות המשפיעות על המדינה או על האוכלוסייה ״מלמעלה״ או ״מבחוץ״. דה־גלובליזציה משמעותה סגירה, ולא רק הסתגרות או הדרה.

11 החלוקה הסכמטית לשלוש קבוצות מספיקה לניתוח שאציג בהמשך, אף על פי שאיננה מתייחסת למעמד המורכב של מהגרי עבודה בישראל ופוסחת על שורה של הבחנות אחרות בתוך כל אחת מהקבוצות. לדיון שיטתי בשאלת האזרחות בישראל־פלסטין ראו למשל Shafir and Peled 2002.

12 שנהב 2000; 2006; אלגזי 2007.

לאופי המשטר בישראל־פלסטין ולסכסוך הנגזר ממנו יש השלכות מרחיקות לכת על האפליה של המדינה נגד יהודים מזרחים, תופעה שקיימת בישראל מיום הקמתה (סבירסקי 1981; שוחט 2001). הציונות ומאבקה נגד הפלסטינים ונגד הערבים יוצרים "אחרות" של כל קבוצה המזוהה עם התרבות הערבית ונותנים לגיטימציה לאפליה נגדה (שוחט 2001; שנהב 2003). אלה שוחט טוענת בעניין זה כי "הסכסוך הישראלי–ערבי יצר את הבעיה של היהודים הערבים" (שוחט 2001, 201) וכי המאבק המזרחי "חוסה בצל הסכסוך הישראלי–ערבי" (שם, 198). סוציולוגים בעלי גישה דומה טוענים כי התמתנות העימות הישראלי–פלסטיני פותחת פתח להתארגנות של מזרחים ולמאבק אפקטיבי נגד אפלייתם לרעה, ולעומת זאת החרפת העימות מפריעה למאבק כזה.[13]

האפליה הלאומית נגד פלסטינים אזרחי ישראל מעוגנת בחוק ובתקנות ממשלה ומתייחסת לקבוצה מוגדרת היטב. על כן, הסקירה שלהלן תסתמך במידה רבה על מעקב אחר החלטות פורמליות. לעומת זאת, האפליה נגד מזרחים מצומצמת וסמויה יותר וננקטת כלפי קבוצה שאיננה מוגדרת חד־משמעית. לכן היא תיבחן כאן בעיקר באמצעות מעקב אחר יחס הממסד ל"מאבק המזרחי" — פעולתם של ארגונים ותנועות שעוסקים בגלוי בקידום האינטרסים של הציבור המזרחי (שטרית 2004).[14]

1991–1995: גיבוש תהליך אוסלו, צמצום האפליה של המדינה נגד אזרחים פלסטינים ולגיטימציה של המדינה להתארגנות מזרחית

במסגרת תהליך אוסלו הושג בשנת 1993 הסכם הכרה הדדי בין ההנהגה הפלסטינית לבין ממשלת ישראל, ובשנים 1994–1995 נחתמו ביניהן הסכמים נוספים, ובהם נקבע כי ישראל תפנה עד שנת 1997 את כל שטחי הגדה המערבית ורצועת עזה למעט ההתנחלויות ושטחים הדרושים לצורכי ביטחון, ותעביר אותם לשליטת רשות פלסטינית שתוקם. שני הצדדים גם התחייבו להימנע מאלימות ומצעדים חד־צדדיים ולחתור להשיג הסכם קבע בתוך חמש שנים (גרינברג 2007).

מראשית התהליך הזהירו משקיפים שונים וקבוצות משמעותיות בהנהגה הפלסטינית כי ההסכם עתיד לגרום להעמקת הכיבוש במקום לפתרון הוגן של הסכסוך (Usher 1995; Said 1996). למרות ביקורת זו, התחושה הרווחת בקרב ישראלים ופלסטינים כאחד היתה שלהסכמים שהתקבלו יש פוטנציאל להביא לדה־קולוניזציה (גרינברג 2007). השינויים במצב הפלסטינים בשטחים הכבושים בשנתיים שלאחר השגת ההסכם היו מורכבים. בין השינויים לטובה אפשר לציין את צמצום החיכוך עם הצבא ועם השלטון הישראלי בערים הגדולות

13 ראו שטרית 2001; 2004, 311–320; גרינברג 2005; 2007, 346–348; יונה ואחרים 2007, 32.

14 שטרית סקר בשיטתיות את המאבק המזרחי בישראל, וקבע: "רוב ההישגים המתַקנים בצורת החלטות ממשלה בדיור ובחינוך הושגו גם בישראל בשיאן של תקופות רדיקליות של מאבק" (שטרית 2004, 41). עם זאת, ראוי לשים לב כי אין הכרח לזהות שינויים ביחס של המדינה למזרחים או להתארגנות מזרחית עם גידול בפערי ההשכלה או ההכנסה (כהן 1998).

ואת השיפור קצר הטווח במצב הכלכלי בעקבות הסיוע הכלכלי שהעניקו מדינות המערב. בין השינויים לרעה בלטו המשך ההתרחבות של ההתיישבות היהודית במזרח ירושלים והטלות הסגר התכופות על השטחים, שגרמו לצמצום בתעסוקת פלסטינים בישראל (שם).

בד בבד עם גיבוש הסכמי אוסלו ניכר שיפור גדול ביחסה של מדינת ישראל לאזרחיה הפלסטינים. לאחר הבחירות בשנת 1992 ניהל יצחק רבין משא ומתן עם הסיעות המונהגות בידי ערבים (מד"ע וחד"ש) וחתם עמן על הסכמים דומים להסכמים קואליציוניים, אם כי הן לא שותפו בממשלה. הממשלה שהקים רבין נשענה על תמיכת הסיעות האלה ונקטה שורה של צעדים לצמצום האפליה נגד האזרחים הערבים. הבולטים בהם היו השוואה של קצבאות הילדים, הגדלה ניכרת של תקציבי החינוך, הפיתוח והרווחה המיועדים להם והכפלת מספר עובדי המדינה הערבים (הראבן וגאנם 1996; דיכטר 2001). בתחום הקרקע צומצמו הפעולות נגד הבנייה של בדואים מחוץ לעיירות המוכרות, וערב הבחירות בשנת 1996 אף הוחלט בממשלה להכיר בחמש עד שבע עיירות חדשות (סבירסקי וחסון 2005).

בתקופת גיבוש הסכמי אוסלו הסתמן שינוי לטובה גם ביחס המדינה להתארגנות מזרחית. הביטוי הבולט של השיפור היה שיתוף הפעולה בין מפלגות העבודה ומרצ לבין מפלגת ש"ס — בממשלה, בכנסת ובהסתדרות. הממשלה אפשרה את ההקמה של רשת בתי הספר "מעיין החינוך התורני", שמטרתה המוצהרת היתה לשחרר את הציבור המזרחי מהאפליה בחינוך החרדי (דיין 1999). בה בעת ניכר גם שינוי ביחס המדינה לתנועות מזרחיות חילוניות, שקולן גבר באותה תקופה (שטרית 2004, 268–290). למשל, עמותת "קדמה", שפעלה לפתח חלופה חינוכית ולהקים בשכונות בתי ספר עיוניים שוויוניים, זכתה עם הקמתה לגיבוי (מוגבל) ממשרד החינוך (סבירסקי 1997; רובינשטיין 1997). בשנת 1994 נחקק החוק לפיצוי נפגעי הגזזת, שביטא הכרה של המדינה בעוול שנגרם לעולי צפון אפריקה בתקופת העלייה הגדולה.

1996–2000: הקפאת תהליך אוסלו ובלימת השיפור ביחסה של המדינה לפלסטינים ולמזרחים

עיכוב הנסיגה המתוכננת מחברון באפריל 1996 היה אולי האות הראשון למגמה של מדינת ישראל להימנע מהתקדמות במימוש הסכמי אוסלו, ובראשית 1997 כבר היה בסיס לטעון כי התסריט הפסימי של מתנגדי ההסכם מתגשם. הנסיגות הנוספות של צה"ל לא בוצעו בטענה שהרשות הפלסטינית איננה עושה די להילחם בטרור. לעומת זאת, מפעל ההתנחלות היהודית המשיך להתרחב ברציפות ובו בזמן התמסד משטר הסגר, והוסיף להכביד על יכולתם של תושבי השטחים לעבוד בישראל ולנוע בין הגדה המערבית לרצועת עזה. למרות התפתחויות אלה, עד קיץ 2000 מגמת ההתפתחות של משטר הכיבוש לא היתה ברורה, וחידוש תהליכים של דה־קולוניזציה ודמוקרטיזציה נראה אפשרי בעיני רוב הציבור והמשקיפים הפוליטיים (גרינברג 2007).

משנת 1996, בד בבד עם העיכוב במימוש הסכמי אוסלו נבלמה גם מגמת השיפור ביחסה של המדינה לפלסטינים אזרחי ישראל. בנימין נתניהו עלה לשלטון בסיוע מסע תעמולה שכותרתו "נתניהו טוב ליהודים", והבהיר כי ממשלתו לא תלך בדרכה של הממשלה הקודמת ותכריע הכרעות חשובות רק אם תהיה להן תמיכה של "סיעות ציוניות". מדיניות דומה אימץ בהמשך גם אהוד ברק, ובשנת 1999, לאחר ניצחונו בבחירות, נמנע ממשא ומתן קואליציוני עם הסיעות שבראשן עמדו ערבים (רז־קרקוצקין 2000; גרינברג 2007, 216). האמצעים שנקטה המשטרה נגד מחאתם של ערביי ישראל הלכו והחריפו באותה תקופה. בשנת 1998, בהפגנות נגד מדיניות הקרקע באזור אום אל־פחם, ירו כוחות הביטחון כדורי גומי לעבר מפגינים בפעם הראשונה; באוקטובר 2000, בתגובה לחסימת כבישים ויידוי אבנים הם השתמשו גם באש חיה. במחצית השנייה של שנות התשעים ממשלת נתניהו וממשלת ברק לא מימשו את ההחלטה להכיר ביישובים בדואיים נוספים. לעומת זאת הן קידמו תוכנית שביטאה באופן חריף ביותר את האפליה נגד הבדואים תושבי האזור — הקמת "חוות בודדים" (יפתחאל וקידר 2000; סבירסקי וחסון 2005). האפליה נגד הערבים בתחום התקציב, שהצטמצמה בראשית שנות התשעים, נשארה יציבה במחצית השנייה של העשור (דיכטר 2001). במבט כולל אפשר לקבוע כי השיפור ביחסה של המדינה לפלסטינים אזרחי ישראל דעך בשנים 1996–2000 (גרינברג 2000; חסון ואבו־עסבה 2004).

השיפור ביחסה של המדינה למזרחים נבלם גם הוא בשנים 1996–2000, אם כי במבט שטחי היה קשה להבחין בשינוי זה. ארגון "הקשת הדמוקרטית המזרחית" ריכז את ההתארגנות המזרחית החילונית באותה תקופה, ונחל הישגים בתקשורת ובמאבק המשפטי שניהל במטרה להגביל את זכויותיהם של חברי קיבוצים ומושבים במרכז הארץ על קרקע שהופשרה לבנייה. בעזרתו גם נחקק חוק הדיור הציבורי שהכיר בבעלות של דיירי השיכון הציבורי על דירותיהם (קריף 2005; רחמן 2007). מפלגת ש"ס הצליחה להרחיב את מערכת בתי הספר שלה להיקף של עשרים אלף תלמידים (טסלר 2003). עם זאת, באותה תקופה גברו גם הכוחות שפעלו נגד המאבק המזרחי. חוק הדיור הציבורי לא מומש אלא הוקפא מיד בחוק ההסדרים, לאחר שהממשלה הכריזה על מבצע הנחות שהקל על הזכאים לקנות את דירותיהם (קריף 2005).

במחצית השנייה של שנות התשעים נתקלה ש"ס בהתנגדות ניכרת בזירה המשפטית ובזירה הציבורית. החקירה שהביאה להרשעת מנהיג המפלגה, אריה דרעי, היתה אינטנסיבית ומקיפה יותר מחקירות אחרות במקרים דומים (רז־קרקוצקין 2000). בשנת 1999 אהוד ברק אמנם שיתף בממשלה את ש"ס, שזכתה להישג של 17 מנדטים, אך פעל להחליש אותה ככל האפשר. הוא חייב את המפלגה להדיח מכל תפקיד מפלגתי את אריה דרעי, שהורשע במשפט והמתין לערעור, העניק את תיק משרד הפנים ליריבתה "ישראל בעלייה", שהישגיה בבחירות היו פחותים בהרבה, ותמך במאמץ המתוקשר לצמצם את התקציב לרשת "מעיין החינוך התורני" (טסלר 2003; גרינברג 2007).

2001 ואילך: קטיעת תהליך אוסלו, החמרת משטר ההפרדה בשטחים והתגברות האפליה נגד אזרחי ישראל הפלסטינים ונגד מזרחים

בקיץ 2000 נכשלו שיחות השלום בקמפ דייוויד ובאוקטובר אותה שנה פרצה האינתיפאדה השנייה. ההתרחשויות שבאו בעקבות אירועים אלה ביטאו מפנה ברור במדיניות ישראל בשטחים, שראשיתו החרפה בשימוש באמצעי אלימות והמשכו נטישת המשא ומתן והעמקת משטר ההפרדה הקולוניאלי. ההגדרה המשפטית של המצב בשטחים שונתה עם פרוץ העימות והממשלה קבעה כי עימות זה הוא "סכסוך מזוין". בכך הונח הבסיס לשורה של שינויים בהוראות הפתיחה באש לחייליי צה"ל (בצלם 2006א). בד בבד הלכו והחריפו ההגבלות על תנועה של פלסטינים. בשלב הראשון נותקו ערים גדולות וכן עשרות יישובים מצירי תנועה ראשיים באמצעות חסימות עפר ובלוקים של בטון שנשמרו בקביעות או באופן זמני בידי חיילים. בשלב השני, מאביב 2002, בותרה הגדה לשמונה אזורים שהתנועה ביניהם מחייבת אישורים הניתנים רק במקרים חריגים. זמן קצר לאחר מכן החלה בניית גדר הפרדה, שסייעה להרחבת התנחלויות וניתקה את הפלסטינים מאדמות חקלאות וממקורות מים. בשלב נוסף, משנת 2005, הונהג איסור תנועה מוחלט על פלסטינים שאינם תושבי האזור בשטח בקעת הירדן (הס 2004; בצלם 2006ב).

היציאה החד־צדדית של צה"ל מרצועת עזה בספטמבר אותה שנה ופינוי היישובים שנלווה אליה לא הביאו עמם שיפור ביחסה של מדינת ישראל לתושבי השטחים. בגדה המערבית נמשך משטר הסגר והכתר, והקל את השתלטות המדינה והמתיישבים היהודים על האדמות (שלו 2006; אטקס ועופרן 2006). לאחר ניצחון תומכי החמאס בבחירות הטילה ממשלת ישראל סנקציות כלכליות על רצועת עזה, שהעמיקו את הפגיעה בתושבי האזור והביאו רבים מהם לסף רעב (United Nations 2006). ביוני 2007, עם ההשתלטות הסופית של החמאס על השטח, נוסף על הסנקציות גם מצור כלכלי שהלך והחריף בשנים שלאחר מכן.

ההרעה במדיניות ישראל ביחס לשטחים השפיעה על יחסה של מדינת ישראל לאזרחיה הפלסטינים. משנת 2000 ניכרה החמרה ברורה ביחס כלפי הפלסטינים אזרחי ישראל, ויש הרואים בה שינוי מהותי באופי אזרחותם (פלד ונבות 2005; Rouhanna and Sultany 2003). החמרה זו, על שלל גילוייה המדאיגים, מתועדת בפירוט ובבהירות בדוחות השנתיים של מדה אל־כרמל,[15] ובסקירה שלהלן אציין רק כמה מרכיבים מרכזיים שלה. הכנסת קיבלה שורה של חוקים הפוגעים באזרחים הערבים ומונעים בין השאר התמודדות בבחירות של מועמדים השוללים את קיומה של מדינת ישראל בתור מדינה יהודית ודמוקרטית, התאזרחות של פלסטינים תושבי שטחים הנשואים לישראלים וסיוע לשוהים שלא כחוק אם הם פלסטינים (שחאדה 2006). בשנת 2006 נתן בית המשפט העליון גיבוי לחוק נגד התאזרחות של תושבי שטחים הנשואים לישראלים. פסק הדין הסתמך על נימוקי ביטחון והתעלם מהצהרות ראש

[15] ראו סולטאני 2003; 2004; 2005; שחאדה 2006.

הממשלה שרון כי "זוהי שאלה של רוב יהודי" ו"לא צריך להתחבא מאחורי הנימוק הביטחוני" (*הארץ*, 5.4.2005). בשנת 2007 תמך היועץ המשפטי בקביעה של שירות הביטחון הכללי כי חתירה לבטל את אופייה היהודי של המדינה נחשבת לחתירה תחת סדרי המשטר הדמוקרטי ומוסדותיו ולכן מצדיקה שימוש בכלים איסופיים כמו האזנות סתר (*הארץ* 21.5.07).

מבחינה מעשית בלטה הגברת האפליה נגד האזרחים הפלסטינים בתחום הקרקע. הממשלה קידמה בתקופה הנדונה הקמה של יישובים יהודיים רבים בנגב ובהם כפרי סטודנטים, חוות בודדים, והיישובים למפוני גוש קטיף (שחאדה 2006, 58–62). בה בעת היא הגבירה את מאמציה לעכב ולהגביל התיישבות של ערבים באותו אזור. כך למשל בשנת 2003 הוחלט להקצות מאות מיליוני שקלים בשנה לחיזוק אכיפת חוקי הקרקע והבנייה על הבדואים ולזירוז הגשת תביעות בעלות מצד המדינה. האופי הנוקשה של המדיניות החדשה בא לידי ביטוי בשנים 2003 ו־2004 בשימוש במטוסי ריסוס כדי להדביר יבול של אדמות זרועות שמעמדן שנוי במחלוקת (חמדאן 2005; סבירסקי וחסון 2005). גם בתחום התקציב ניכרה מאז שנת 2001 אפליה גוברת של הערבים ועל רקע זה החלו משרדי הממשלה להקשות על איסוף נתונים בנושא (דיכטר וגאנם 2003, 5).

התחדשות העימות היהודי–פלסטיני לוותה גם בהחמרה ביחסה של המדינה למזרחים, ובפרט למזרחים ממעמד נמוך, שבלטה ביחסה של המדינה לארגונים שביקשו לייצג את האינטרסים של קבוצה זו. חודשים מעטים לאחר פרוץ העימות כבר זיהה סמי שלום שטרית את המגמות החדשות: "הציונים האשכנזים יכולים כבר לחגוג ניצחון אחד לפחות: הערבים הישראלים יצאו מהסיפור הזה רשעים מרושעים ויצטרכו להיכנס בחזרה לצלה של ישראל; והמזרחים יצאו מכוערים כמו בימים הטובים של בן־גוריון, וכל היופי שבדבר הוא שאלה נלחמים באלה" (שטרית 2001, 296).

השנים שעברו מאז איששו את התחזית הקודרת הזאת. לקראת הבחירות בשנת 2003 הסתירה ש"ס את השאלה המזרחית או הספרדית (ציגלמן 2003) ולעומת זאת נקטה שיח אנטי־ערבי בוטה (סולטאני 2003, 79). מדיניות זו לא מנעה ממנה לאבד שישה מנדטים בכנסת, לעומת עלייה מטאורית של מפלגה שהתבססה על העוינות אליה — מפלגת שינוי. ש"ס לא הוזמנה להצטרף לממשלה שהוקמה לאחר הבחירות, אך נעשו מאמצים לצרף את מפלגת אגודת ישראל (שטרית 2004, 243).[16] התוצאה היתה "הקואליציה האשכנזית ביותר זה עשרות שנים" (גרינברג 2007, 292). התפתחות רשת החינוך של ש"ס, "מעיין החינוך התורני", הפועלת משנת 2000 על פי אילוצי "תוכנית הבראה" — נבלמה לגמרי. המשבר של הרשת בולט על רקע העובדה שהחינוך החרדי האשכנזי מתרחב במהירות. מספר התלמידים בחינוך היסודי החרדי גדל בשנים תש"ס–תשס"ז ב־46,000. רק 3,000 תלמידים נוספו באותה תקופה ל"מעיין החינוך התורני".[17] רבבות ילדים מזרחים ממעמד נמוך נדחקו כך למערכת

16 אגודת ישראל נשארה באותה שנה מחוץ לממשלה בגלל סירובה להצטרף בלי ש"ס (שטרית, שם).

17 הנתונים על כלל החינוך היסודי לקוחים מן השנתון הסטטיסטי לישראל לשנת תשס"ח (הלשכה

חינוך הנשלטת בידי "אגודת ישראל", מערכת שבה האפליה נגדם בוטה וגלויה (האגודה לזכויות האזרח 2006).

הנסיגה ביחס המדינה להתארגנות מזרחית ניכרה משנת 2001 גם בתוצאות המאבקים שניהלה "הקשת הדמוקרטית המזרחית" (קריף 2005; ספורטה 2007). בין העדויות לנסיגה במאבקי הארגון אפשר לציין את הדעיכה של מבצעי המכירה לטובת זכאי הדיור הציבורי ואת העובדה שפסיקת בג"ץ שהגבילה את זכויות החקלאים בקרקע נשחקה באמצעות תקנות חדשות (קריף 2005). בתחום התרבות, בשנת 2002 נדחתה המלצה של מנכ"לית משרד החינוך לשלב יוצרים מזרחים בתוכנית החובה בספרות (עבו 2002). בשנים שלאחר מכן גובשה תוכנית נרחבת לטיפוח המורשת הלאומית המשותפת לתלמידים. את משמעותה תיארו יונה ושנהב כך:

> הנה כי כן, עוד בטרם הספיקה הפרוגרמה הרב־תרבותית להותיר חותם משמעותי על אופיים של ההסדרים הציבוריים בחברות שונות, ניתן כבר לזהות פעולות נגד שמטרתן "לבסס את המאחד ולמגר את המפריד". גם בישראל לא קשה לאתר פעולות נגד בחוגים רבים, המקדמים, מי פחות ומי יותר, את האינטרסים של הקבוצות ההגמוניות בחברה. עד לפני כמה שנים היו הפעולות האלה לא רשמיות. כיום נושאות פעולות אלה אופי רשמי וציבורי (יונה ושנהב 2005, 125).

הסקירה שהוצגה כאן מראה כי אפשר לתאר את מגמת השינוי באפליה של מדינת ישראל נגד אזרחיה הפלסטינים והמזרחים על פי חלוקה לשלוש תקופות. בראשית שנות התשעים, תקופת גיבוש תהליך אוסלו, חל שיפור ביחס המדינה לאזרחים הפלסטינים וגם ביחסה למזרחים כפי שהתבטא בהתייחסותה לארגונים שהעלו את האפליה נגדם לדיון ציבורי. במחצית השנייה של שנות התשעים, כאשר תהליך אוסלו נבלם ומשטר ההפרדה הקולוניאלי בשטחים הוסיף להתפתח, נעצר גם השיפור ביחסה של מדינת ישראל לאזרחיה הפלסטינים, ומגמות השינוי בהתייחסות להתארגנות מזרחית היו מעורבות. משנת 2001, עם בלימת תהליך אוסלו וההחרפה הדרמטית במשטר ההפרדה הקולוניאלי בשטחים, ניכרה החמרה באפליה שנקטה מדינת ישראל נגד אזרחיה הפלסטינים וגם החמרה בהתייחסותה למאבק המזרחי.

בהמשך אני מבקש להראות כי התיאור הקצר שהוצג כאן, מוגבל וחלקי ככל שיהיה, מעלה שאלות כבדות באשר לשיח על השלכות הגלובליזציה בישראל־פלסטין.

המרכזית לסטטיסטיקה, תשס"ח). הנתונים על "מעיין החינוך התורני" לשנת תש"ס מופיעים אצל טסלר (2003), ונתוני שנת תשס"ז מופיעים אצל וורגן (2007).

ג. יחסה של מדינת ישראל לפלסטינים ולמזרחים בפרספקטיבה של הגלובליזציה: עיון ביקורתי בספרו של אורי רם *הגלובליזציה של ישראל*

ספרו של רם מתווה "מסגרת פרשנית כוללת לניתוח החברה הישראלית כיום" (רם 2005, 7). מסגרת זו מבוססת על מה שרם מכנה "פרדיגמת הגלובליזציה" ובהתאם לכך "פרקי הספר עוסקים בהשלכות הגלובליזציה על ישראל" (שם, 21). ניתוחו שיטתי, יצירתי ומקיף ולכן רוב המשתתפים בשיח על הגלובליזציה בארץ מצטטים אותו ונשענים עליו. באמצעות דיון ביקורתי בספר של רם אני מבקש לחשוף את הבעיות בניסיון להסביר את ההתפתחויות החברתיות בארץ דרך ניתוח השלכות הגלובליזציה. את המסגרת התיאורטית המנחה אותו רם מתאר כך:

> את השינוי בחברה הישראלית יש לפענח בהקשר של המושג "עולמקומיות". ...זהו הכינוי למצב הפוסט־מודרני המתהווה בשלהי המאה ה־20 ובתחילת המאה ה־21 שבו מגמות עולמיות ומגמות מקומיות, בשילובן הניגודי, מחלישות את יחידת הארגון והזהות המרכזית של המצב המודרני הקודם, היינו מדינת הלאום, ויוצרות זירה גלוקלית — גלובלית־לוקלית חדשה. המגמות הגלובליות הן מגמות־העל השוחקות את מדינת הלאום מ"למעלה", מצד מערכות על־לאומיות, טכנולוגיות, פיננסיות, תקשורתיות, גושיות, מסחריות. המגמות הלוקליות הן מגמות־הנגד השוחקות את מדינת הלאום מ"למטה", מצד הזדהויות תת־לאומיות אתניות, דתיות, גזעיות, לאומניות, אזוריות ותרבותיות אחרות. הכוח המניע את התהליכים המתוארים לעיל הוא הגלובליזציה, שהיא בראש ובראשונה תהליך כלכלי וטכנולוגי. הלוקליזציה היא תגובת־נגד, מהלך נגדי, המופיע במישור של שייכות ותרבות (שם, 13–14).

לפי המסגרת התיאורטית שרם מציע, על מדינת ישראל מופעלים לחצים כלכליים, פיננסיים, וטכנולוגיים מצד גורמים גלובליים "על־לאומיים", ולחצים אתניים וגזעניים מצד גורמים מקומיים "תת־לאומיים". חשוב לשים לב שלמאבקים בין מדינות אין מקום במסגרת זו. הטיעון כי הכוח המניע את התהליך הוא בראש ובראשונה כלכלי וטכנולוגי וכי שאר ההתפתחויות הן בעיקרן תגובה תרבותית מקומית מבטא חוסר תשומת לב למאבקים פוליטיים בכלל ולמאבקים בין מדינות בפרט. עם זאת רם מכיר בכך שהגלובליזציה איננה נגזרת של ההתפתחות הטכנולוגית וכותב כי הממשל האמריקני הוא "סוכן הגלובליזציה הפעיל בעולם" (שם, 95).

רם מציע את המסגרת של הגלובליזציה בתור נקודת מוצא תיאורטית, לא רק לניתוח ההתפתחות המעמדית בארץ אלא גם להבנת המאבקים בין יהודים לפלסטינים ובין אשכנזים למזרחים: "בספרות הסוציולוגית מדובר על שסעים רבים המפלגים את החברה הישראלית: שסע לאומי, מעמדי, דתי, עדתי, מגדרי ואידיאולוגי. חיבור זה מכנס את השסעים האלה סביב קו בקע אחד — המקוורלד העולמי מול הג'יהאד המקומי" (שם, 12).

למרות קביעה זו, בפועל הספר של רם עוסק מעט מאוד בעימות היהודי–פלסטיני

וביחסים בין אשכנזים למזרחים. מצב הפלסטינים תושבי השטחים אינו חלק אינטגרלי של הדיון בחברה הישראלית המוצג בספר. בדיון על מקומו של הכיבוש בחברה זו טוען רם כי ההתנחלות בשטחים נמצאת במתח עם ההשפעות הכלכליות החיצוניות של הגלובליזציה, ו"בסופו של דבר הכף תהיה מוכרחה להיות מוכרעת לכאן או לכאן" (שם, 59). התחזית הסבירה בעיני רם היא שתגבר האפשרות של דה־קולוניזציה: "מן השינויים הכלכליים, החברתיים והתרבותיים שתוארו לעיל נובעים שינויים פוליטיים־אסטרטגיים מרחיקי לכת — אף אם טרם באו לידי מיצויים המלא — אשר באופן כללי נתארם ככלים שלובים שבהם גלובליזציה כלכלית כרוכה עם דה־קולוניזציה לאומית" (שם, 58). בהתאם לפרספקטיבה התיאורטית המנחה את הניתוח, העיכוב בתהליכי הדה־קולוניזציה מתואר כתוצאה של התנגדות תרבותית מקומית מצד העניים, נפגעי הגלובליזציה:

> כמו בכל החברות הנסחפות אל המערכת הגלובלית (ומכך אין מנוס אלא במחיר יקר של הסתגרות ופיגור), בישראל מתרחש תהליך של קיטוב מעמדי מחריף (אשר הנתונים הרשמיים הקיימים אינם משקפים אותו במלואו). וכך נמצאת המגמה הפוסט־ציונית הליברלית בסתירה מעמיקה המאיימת לפרק אותה: בחברה קולקטיביסטית־לאומית כגון ישראל זוהי מגמה מובהקת של דמוקרטיזציה, אולם בסיסה מוגבל לאליטות הכלכליות והתרבותיות. השכבות הנמוכות רואות בה מגמה המאיימת על זהותן ועל מעמדן, היינו על אותה הגנה סוציאלית מסוימת ותחושת השתייכות שמדינת לאום מגויסת מספקת. חלק מן האליטות הישראליות כבר החלו בתנועתן לעבר היעד הפוסט־ציוני, המקוורלדי, הגלובליסטי, הקפיטליסטי והליברלי, ועמו אל סדר היום הדמוקרטי־חוקתי ואל מדיניות של דה־קולוניזציה חלקית ("שלום"), אולם הן נתקלות בהתנגדות גורפת של ציבור בעל כוח אלקטורלי גדול המגויס על ידי הג'יהאד הלוקליסטי היהודי לחיזוק החישוקים הניאו־ציונים האתנו־לאומנים, ועם כך לחיזוק ההיפרקולוניזציה של פרויקט הכיבוש, ההתנחלות, הנישול והדיכוי, ולמעשה ליצירתה של מדינת אפרטהייד (שם, 74–75).

התנגדות השכבות הנמוכות לדמוקרטיזציה מיוחסת בספר במיוחד לש"ס, נציגת המעמד הנמוך המזרחי:

> מרצ וש"ס מתייצבות כסמנים של הקצוות הנָצים במערכת הסוציופוליטית: מרצ (לאחרונה יחד) מסמנת את המעבר מישראל הלאומית לישראל האזרחית (גם אם היא עושה זאת בחצי פה ועד מחצית הדרך), והיא מבטאת את הצד ההומניסטי של האליטות הפרופסיונליות העסקיות. לעומת זאת ש"ס מסמנת את המעבר מישראל החרדית, הפרה־לאומית והאנטי־לאומית אל האתנו־לאומיות, ואת הצד המסורתי של השכבות המזדהות עם הימין (שם, 197).

ההסבר של רם להתפתחות משטר הכיבוש מעלה שאלות כבדות משקל. ראשית, לא ברור כלל איך גיבוש משטר ההפרדה בשטחים מתיישב עם הטענה שלישראל אין מנוס מלהיסחף אל המערכת הגלובלית. שנית, רם מתעלם מכך שהאלימות הגוברת של משטר זה התפתחה

בתמיכת כל המפלגות הציוניות. הוא גם אינו מותיר מקום לעובדה שהמדיניות הישראלית ביחס לפלסטינים תושבי השטחים מקבלת גיבוי ותמיכה מצד עשירים ולא רק מצד עניים, מצד אליטות אקדמיות ולא רק מצד ציבור חסר ההשכלה ומצד אגודת ישראל לא פחות מש"ס.

גם הפלסטינים אזרחי ישראל תופסים מקום מועט בלבד בניתוח של רם. הוא מספר כי "התקופה האחרונה מאופיינת דווקא בהבניית הנרטיבים הנגדיים של הקבוצות הכפופות והשוליות" (שם, 139), וכי הפלסטינים אזרחי ישראל נמצאים בשלב של מאבק לאומי מהותני ולא פיתחו תודעה פוסטקולוניאלית (שם, 172). הוא מציין כי גם בקרב קבוצה זו התפתחו שתי מגמות חדשות: האחת, פוסט־לאומית, מתבטאת בדרישה למדינת כל אזרחיה, והאחרת, ה"מבוססת עקרונית על עמדה ניאו־לאומית", מתבטאת בדרישה למדינה דו־לאומית (שם, 200). באנקדוטות המשובצות בספר רם מזכיר לנו כי הקמת המדינה היתה כרוכה באסון לפלסטינים (שם, 171), וכי בית המשפט מוסיף גם היום לתת גיבוי לנישולם מאדמתם באותה תקופה (שם, 124). עם זאת, בדיון הישיר שלו בפלסטינים אזרחי ישראל, המקושר למסגרת התיאורטית ולשאלת ההשלכות של הגלובליזציה, אין כל התייחסות לאפליה בהווה.

הדיון של רם ביחסים בין אשכנזים למזרחים מוגבל לא פחות. אפליה חדשה נגד מזרחים איננה נזכרת בו כלל, ולעומת זאת הוא טוען כי המזרחים נהנים יחד עם קבוצות אחרות מן ההתגַוונות התרבותית בישראל (שם, 143; 160). כפי שתיארתי, המגמה הגוברת של בני המעמד הנמוך המזרחי להזדהות עם ש"ס מתוארת בספר בצבעים שחורים, כביטוי למפנה ניאו־לאומי פונדמנטליסטי.

חשוב להבהיר כי רם מכיר בכך שהדיון שלו בעימות היהודי–פלסטיני ובעימות האשכנזי–מזרחי מצומצם. בפתח ספרו הוא כותב כי החיבור שלו עוסק בעיקר ב"קבוצת הרוב השליט המזדהה כיהודית" (שם, 7). בהערת שוליים העוסקת בהקשר הרחב של הסכסוך הקולוניאלי־לאומי ובאופי המעמדי־עדתי של החברה הוא כותב: "אנו ממעיטים כאן יחסית לעסוק בסוגיות הללו דווקא משום שעניינו בהצגת גישה חדשה לחקר החברה. יהיה צורך, כמובן, להעמיק וללמוד נושאים אלה מנקודת המבט המוצעת כאן" (שם, 251). השאלה העולה נוכח טענות אלה היא אם אכן אפשר להציג דיון משכנע בתופעות שתיארתי בחלק הראשון של המאמר במסגרת דיון בהשלכות הגלובליזציה. הטענה שאנסה לבסס בהמשך היא שהתשובה לשאלה זו שלילית בעיקרה — משטר הכיבוש בשטחים והיחס המחריף של המדינה לפלסטינים ולמזרחים משקפים תהליכים שונים לגמרי מתהליכי הגלובליזציה, ובמידה רבה מנוגדים להם, ולכן כדי להסביר אותם יש לחרוג מן הדיון בהשלכות הגלובליזציה. טענה זו תובהר באמצעות עיון בחלופה לדיון זה.

ד. חלופה לדיון בהשלכות הגלובליזציה: ניתוח ההתפתחויות בעולם ובארץ על רקע המאבקים בין מדינות, האימפריאליזם והקולוניאליזם

ההשתחררות מהדיון בהשלכות הגלובליזציה עשויה לפתוח פתח להתבוננות בהתפתחויות החברתיות בישראל־פלסטין על רקע מאבקים כלכליים, פוליטיים וצבאיים בין מדינות ועל רקע יחסי הניצול ביניהן, המתבטאים בין השאר באימפריאליזם ובקולוניאליזם. פרספקטיבה כזאת עשויה לשאוב בעיקר משני מקורות תיאורטיים: הגישה הניאו־מרקסיסטית לניתוח המערכת הקפיטליסטית העולמית[18] והגישה האנטי־קולוניאלית והפוסטקולוניאלית בלימודי התרבות.[19] בהמשך אציג ניסיון ראשוני לבחון כיצד שילוב בין התובנות של שתי גישות אלה עשוי לשפוך אור על התופעות שתיארתי בחלק הראשון של המאמר — האלימות הגוברת של משטר ההפרדה בשטחים, האפליה המחריפה נגד הפלסטינים אזרחי ישראל והיחס ההולך ומחמיר של המדינה להתארגנות מזרחית.

הגישה הניאו־מרקסיסטית לחקר המערכת הקפיטליסטית העולמית מבוססת על ניתוח היסטורי גלובלי הבוחן לא רק את היחסים המשתנים בין מעמדות וקבוצות סטטוס בתוך המדינה, אלא גם את המאבקים בין מדינות. מאבקים אלה מתנהלים בזירה הכלכלית, הפוליטית והצבאית, והם בעלי השפעה מרחיקת לכת על ההתפתחות הפנימית בתוך כל מדינה. הם קובעים לא רק אם יתקיים סחר בינלאומי אלא גם את תנאי הסחר הזה — שערי החליפין של המטבע, אופי התמיכה בייצור מקומי, פתיחת המשק לתנועות הון, השליטה באוצרות הטבע, התשלום על זכויות יוצרים וכן הלאה. שינוי תנאי הסחר הוא מרכיב מרכזי ביותר בכל פרויקט אימפריאליסטי או קולוניאליסטי ובכל מאבק־נגד.

מנקודת המבט של גישת המערכת העולמית, ההתפתחויות של הקפיטליזם מאז ראשית שנות השבעים של המאה ה־20 אינן מבטאות גלובליזציה בלתי הפיכה אלא תופעה מחזורית בהיסטוריה של הקפיטליזם — העדפת ההון הפיננסי הנייד על פני ההון היצרני הקבוע. התעצמות ההון הפיננסי שעמדה בבסיס הגלובליזציה בת זמננו התבטאה בצמצום ההגבלות על תנועות הון בין מדינות, בהגבלת התמיכה של מדינות הפריפריה במפעלים מקומיים ובהרחבה מרחיקת הלכת של זכויות היוצרים הבינלאומיות. היא התרחשה בעקבות לחצים פוליטיים, כלכליים וצבאיים שהפעיל הממשל האמריקני. המניע המרכזי שלו להעדיף את האינטרסים של ההון הפיננסי היה כנראה אובדן היתרון של ארצות הברית בתחום הייצור התעשייתי. יכולתו של הממשל לקדם את השינויים נשענה בשנות השמונים והתשעים גם

18 הספרות הניאו־מרקסיסטית על המערכת העולמית רחבת היקף ומגוונת. גרסאות בולטות של גישה זו נמצאות אצל Wallerstein 1974; 1980; 1989; Arrighi 1994 ; Amin 2003.

19 הספרות האנטי־קולוניאלית והפוסטקולוניאלית רחבת היקף ביותר. טקסטים מכוננים בעיניי הם סעיד 2000; פאנון 2004; 2006. אנתולוגיה טובה באנגלית היא Ashcroft *et al*. 1995, ובעברית — שנהב 2004. רק מעט ניסיונות נעשו עד כה לפתח פרספקטיבה אנטי־אימפריאליסטית אינטגרטיבית שתשלב בין גישה ניאו־מרקסיסטית לבין גישה של לימודי התרבות (Feldman 2001). חריג חשוב מהכללה זו הוא עבודתו של וולטר מיניולו (Mignolo 2000).

על העליונות הצבאית והפוליטית של ארצות הברית בעקבות ההיחלשות וההתפוררות של הגוש הסובייטי.[20]

ג׳ובני אריגי הראה בניתוח היסטורי רחב וארוך טווח כי ונציה, ג׳נובה, הולנד ואנגליה, שכל אחת מהן שימשה בתורה מרכז פיננסי כלכלי דומיננטי, יזמו גם הן בעבר התרחבות פיננסית כאשר נשחק יתרונן בתחום הייצור התעשייתי. בכל המקרים האלה ההתרחבות הפיננסית יצרה בתחילה רושם כאילו המעצמה הכלכלית המובילה מחדשת את התנופה שלה. לעומת זאת, במבט לאחור התגלה כי העדפת ההון הפיננסי דווקא החריפה את הנסיגה הכלכלית של אותה מעצמה בגלל האצת ההתפתחות של מוקדי ייצור מתחרים. בעקבות ברודל טען לכן אריגי כי התרחבות פיננסית מבטאת את ה״סתיו״ של התפתחויות כלכליות מרכזיות ולא את ה״אביב״ (Arrighi 1994, 12).[21] השינויים בכלכלה העולמית ב־15 השנים האחרונות נותנים לטיעון זה תוקף רב. מוקד הייצור התעשייתי והצמיחה הכלכלית עבר לאסיה ובעיקר לסין, והיום, לאחר פרוץ המשבר הכלכלי העולמי, כמעט מוסכם כי המגמה הצפויה בטווח הארוך היא התחזקות כלכלית של סין ושכנותיה לעומת ארצות הברית (National Intelligence Council 2008). המשבר גם ממחיש את השבריריות של ההתרחבות הפיננסית הגלובלית בעשורים הקודמים ואתה גם את אי־הוודאות באשר להמשך תהליך הגלובליזציה.

שקיעת המעצמה המובילה לוותה בעבר בהחרפה של עימותים צבאיים בין מדינות (Wallerstein 1991). הסכנה של החרפה כזו, ביוזמה של ארצות הברית, קיים גם הפעם, כפי שהבחינו אריגי וסילבר כבר בשנת 1999:

> המדינות המובילות של המערב שבויות במסלולי ההתפתחות שהביאו לעושרן הכלכלי והפוליטי. המסלולים האלה מובילים לרווחים שוליים הולכים ופוחתים בהשוואה לאזורים של מזרח אסיה. ...אין היום מעצמות אגרסיביות חדשות שיכולות לגרום לשבירת המערכת העולמית שמרכזה בארצות הברית, אבל לארצות הברית יש אמצעים רבים עוד יותר מאשר לבריטניה להפוך את ההגמוניה השוקעת שלה לשליטה נצלנית (exploitative domination). אם המערכת תתפרק, יהיה זה בגלל ההתנגדות של ארצות הברית להסתגלות והתאמה למצב החדש. ולהפך, התאמה והסתגלות של ארצות הברית לכוח העולה של מזרח אסיה היא תנאי למעבר לא קטסטרופלי לסדר עולמי חדש (Arrighi and Silver 1999, 288–289).

ההתפתחויות מאמצע שנות התשעים ועד ראשית 2009 חיזקו את התסריט הפסימי יותר. ארצות הברית חדלה לצמצם את התקציב הצבאי שלה כבר בשנת 1996. בשנים הבאות היא הגבירה את לחצה על עיראק והתערבה התערבות צבאית גם בקוסובו, בסומליה, באפגניסטאן ובסודאן. כבר בינואר 1999 הכריז הנשיא קלינטון: ״נגן על ביטחוננו בכל

[20] ראו Arrighi and Silver 1999; Amin 2003; Gowan 2003; Harvey 2005.

[21] ראו Braudel 1984; ראו גם Wallerstein 1974; 1980; 1989.

מקום שיהיה עליו איום כפי שעשינו בקיץ שעבר כשהפצצנו את רשת הטרור של אוסאמה בן לאדן" (Klare 1999). לאחר פיגועי 11 בספטמבר 2001 הכריז הנשיא ג'ורג' בוש הבן על "מלחמה בטרור" "שלא תחדל עד שכל קבוצת טרור בעלת יכולת בינלאומית תאותר, תיבלם ותובס" (Bush 2001). הוא הורה מיד על כיבוש אפגניסטאן, ושנה וחצי לאחר מכן הורה על כיבוש עיראק. משנת 2000 עד 2008 גדל התקציב הצבאי של ארצות הברית במחירים קבועים מ־385 מיליארד דולר ל־710 מיליארד, ובכך כמעט השתווה לסכום ההוצאות הצבאיות בכל שאר המדינות יחד (Center for Arms Control 2009). המדיניות החדשה של ארצות הברית מבטאת הפגנה של נכונות להשתמש בכוח צבאי במדינות פריפריה כדי להשיג יתרונות כלכליים.[22] צ'למרס ג'ונסון העניק לה את הכינוי הקולע "אימפריאליזם צבאי" (להבדיל מ"אימפריאליזם כלכלי"; Johnson 2005).

מהי המשמעות של פרספקטיבה זו בהקשר הישראלי–פלסטיני? מאז 1967 ארצות הברית רואה בישראל את בת בריתה הקרובה ביותר במזרח התיכון. בתחום הצבא היא הבטיחה את עליונות ישראל באמצעות הספקת נשק מתקדם וגיבוי שקט לפיתוח נשק גרעיני. בתחום הכלכלה היא העניקה לישראל יותר מרבע מסך סיוע החוץ שלה. בתחום המדיני היא פעלה באו"ם בעקביות כדי למנוע צעדים מעשיים שעשויים לעכב מהלכים התקפיים של ישראל (Abu-Manneh 2007). תמיכת ארצות הברית בישראל השתלבה במאמציה להגביר את שליטתה באזור. משטר הכיבוש המתמשך בשטחים מוסיף על המתיחות המתמדת במזרח התיכון המאפשרת לארצות הברית להתערב באזור מבחינה מדינית "כדי לקדם את השלום", ולהתערב מבחינה צבאית "כדי להגן על בנות בריתה" (Amin 2004). הממשל האמריקני שמר מאז 1967 על שתי האפשרויות והעביר את הדגש מאחת לאחרת.

בסוף שנות השמונים, על רקע נפילת הגוש הסובייטי, כוונה המדיניות האמריקנית לגיבוש המזרח התיכון כגוש כלכלי ליברלי הפועל בחסותה. לפיכך הפעילה ממשלת ארצות הברית על ישראל לחץ לא מבוטל להכיר באש"ף ולמתן את הפעולה הקולוניאלית בשטחים. לחץ זה הגיע לשיא ערב הבחירות בשנת 1992 עם הקפאת הערבויות הכלכליות לישראל בגלל סירובה להקפיא את ההתנחלויות (Ben Zvi 1993; Little 2004). לאחר ניצחון רבין בבחירות והבטחתו להקפיא את ההתנחלויות עודדו האמריקנים משא ומתן ישראלי–פלסטיני, אימצו בחום את הסכם אוסלו ופעלו להשיג הסכם גיבוי כלכלי בינלאומי בהיקף של מאות מיליוני דולרים בשנה.

במחצית השנייה של שנות התשעים, בד בבד עם הסימנים הראשונים לחידוש המאמץ הצבאי של ארצות הברית, כבר ניכרה הפחתת הלחץ המדיני שלה על ישראל. בשנים 1997–1998, כאשר עיכב נתניהו את מימוש הסכמי אוסלו, קרא לו הממשל האמריקני לקדם נסיגות נוספות אך לא הפעיל לחץ כלכלי (Ben Zvi 1999). בשנת 1999 כבר העניק קלינטון גיבוי מלא להחלטת ממשלת ברק להקפיא את הנסיגה שאליה התחייבה קודמתה בראשות

[22] ראו טוד 2004; Arrighi 2005; Harvey 2005.

נתניהו, ובקיץ 2000 הוא הטיל על הפלסטינים את האחריות לכישלון שיחות שלום למרות הבטחות קודמות להימנע מכך (רינהרט 2005; Agha and Malley 2001).

עוד שינוי הסתמן במדיניות ארצות הברית ביחס לישראל־פלסטין בשנת 2001, סמוך לפנייה הברורה של ארצות הברית לאימפריאליזם צבאי. עם חילופי הנשיאים בראשית אותה שנה הכריז בוש על מדיניות חדשה במזרח התיכון, מדיניות של "הסרת ידיים", ונמנע מלקדם משא ומתן לקראת הסכם כולל. בכך הוא נתן גיבוי לממשלת ישראל שהשעתה את המשא ומתן המדיני עם הפלסטינים "עד הפסקת האלימות". למרות זאת, באותה תקופה הוסיף בוש לפעול למיתון פעילות צה"ל בשטחים ולמנוע ערעור מוחלט של שלטון הרשות הפלסטינית. בסוף השנה, עם השלמת כיבוש אפגניסטאן ותחילת ההכנות לפלישה לעיראק, השתנתה המדיניות והאמריקנים נתנו לישראלים יד חופשית. התוצאה המידית היתה פעולות אלימות הרבה יותר נגד הפלסטינים.[23] הגיבוי שנתנה ארצות הברית לפעולות ההתקפה של ישראל בלט באביב 2002, עם ההשתלטות האלימה על מחנה הפליטים בג'נין (Gregory 2004, 139). בחודשים שלאחר מכן אִפשר גיבוי זה לישראל להסלים את הפגיעה ברשות הפלסטינית, לכלוא את יאסר ערפאת בבנייני הרשות הפלסטינית ברמאללה ולפלוש לערים וכפרים נוספים בשטחיה. בשנים שעברו מאז לא השתנתה המגמה. ארצות הברית ובנות בריתה, בהן האיחוד האירופי, הוסיפו לתת גיבוי לצעדים המחריפים של ישראל נגד הפלסטינים ובהם הקמת גדר ההפרדה והמצור על רצועת עזה. בקיץ 2006 הן עודדו את התקפת ישראל על לבנון. מכאן שראוי להבין את החרפת העימות הישראלי–פלסטיני ואת החרפת העימות הישראלי–ערבי בהקשר הרחב של השינויים במדיניות ארצות הברית באזור.[24]

בחלק הראשון של המאמר הראיתי כי בד בבד עם הסלמת העימות בשטחים ועם העמקת משטר ההפרדה הקולוניאלי חלה הרעה ביחס של מדינת ישראל לאזרחיה הפלסטינים ולמזרחים. כדי ללמוד על הקשר בין תהליכים אלה יש לחרוג מניתוח כלכלי־פוליטי ולבחון את ההיבטים התרבותיים של האימפריאליזם. "האוריינטליזם", כותב סעיד על המאה ה־19, "קשור להרגשת עימות שחשו בני המערב במגע עם המזרח" (סעיד 2000, 179) ו"ביסודו של דבר הוא דוקטרינה פוליטית שהוחלה על האוריינט כי האוריינט היה חלש יותר מהמערב" (שם, 181). ההתפתחויות בראשית המאה ה־21 איששו את הטיעונים האלה. על רקע חידוש האימפריאליזם הצבאי במזרח התיכון וגודל הפער בין כוחותיהם של שני הצדדים התעצם מאוד השיח האוריינטליסטי במערב (Mamdani 2002; Said 2003).

העוינות למזרח שטיפח הממשל האמריקני בהקשר של כיבוש אפגניסטאן ועיראק

23 על הקשר ההדוק בין מדיניות ארצות הברית לבין פעולות ישראל בשטחים בשלהי שנת 2001 ראו רינהרט 2005; גרינברג 2007, 278–280; Gregory 2004, 109–111.

24 על הקשר בין ההתקפה על אפגניסטאן ועל עיראק לבין ההסלמה בשטחים והאינטרסים של הון כתבו בהרחבה גם ביכלר וניצן (2007). עם זאת, הם מייחסים את השינויים בשתי המדינות לאינטרסים של ההון הגלובלי ואינם מייחסים חשיבות למאבקים בינלאומיים ולהחלטות הממשל האמריקני. לחידוד ההבדל ראו Nitzan and Bichler 2006.

סייעה לישראל במאבקה נגד הפלסטינים. על תופעה זו הצביע בין השאר סעיד עצמו בשורה של מאמרים שפורסמו בעיתונות (Said 2005). תמונה מפורטת יותר הציג דרק גרגורי בספרו "ההווה הקולוניאלי" (Gregory 2004). כך הוא מתאר את המתווה הכללי של תמונה זו:

> המערכות הצבאיות שניהלו ארצות הברית נגד אפגניסטאן, ישראל נגד הפלסטינים, והאמריקנים והבריטים נגד עיראק היו ארוגות זו בזו [wired together], והפכו לחלקים שונים מאותו מכניזם. הארכיטקטורה של העוינות שקידמו הפעולות של ארצות הברית, ישראל ובריטניה נשענה על בניית האויבים שלהם בתורת "זרים" [outsiders]. ההסתכלות על מדינות אלה כנמצאות במרחב שקיים מעבר לָ"מודרני" ציירה את אויביהן כמי שדוחים את הגיאוגרפיה המוסרית של המודרניות ובכך מאבדים את מעמדם ואת זכויותיהם (שם, 28).

את משמעות האוריינטליזם החדש בהקשר פנים־ישראלי רחב, הכולל גם את היחסים בין מזרחים לאשכנזים, תיאר יפה סמי שלום שטרית:

> באווירה כזאת, שבה הכריז המערב על המזרח כאויב האנושות, עבר על ישראל גל של "התפכחויות" של אנשי "שמאל ציוני" ותיקים אל תוך זרועותיו הפתוחות של הימין אשר הוא עצמו החל לדהור אל הקצה הימני והלאומני. ...בסחף לאומני שכזה המזרחים יותר מכולם חשים איום של ממש על שוויוניותה של זהותם הישראלית ולכן מפגינים באופן גלוי את פנייתם ימינה. זאת משום שהמזרחים עדיין זקוקים להדגיש ולהקצין את היסוד הלאומי־יהודי ובאותה עת לדכא את היסודות המזרחיים־הערביים בזהותם, כדי להתבדל מהערבי, בן דמותם התרבותית, שעתה הוא נתפס לא רק כאויב המדינה הוותיק מבית ומחוץ, אלא גם כאויב "העולם החופשי" (שטרית 2004, 320).

על השפעת הגל האוריינטליסטי החדש בארץ אפשר ללמוד גם מחיבורים אחרים. חגי רם הראה כי "האיום האיראני" שימש את ממשלת ישראל להצדיק את צעדיה ההולכים ומחריפים נגד הפלסטינים בשטחים (רם 2006). דימיטרי שומסקי הראה כיצד משתלבת בגל החדש אליטה של עולים מחבר העמים המבקשים להתמזג ביסוד האשכנזי־אירופוצנטרי בחברה הישראלית, וסבורים שהם מסייעים לה להתגבר על מזרחיותה (שומסקי 2005). מרכז מדה אל־כרמל תיעד בשיטתיות את השיח האנטי־ערבי שהתפתח בשנים האחרונות בתקשורת ובפוליטיקה בישראל על רקע העימות הלאומי והעימות האזורי.[25]

אסכם ואומר כי לפי ההסבר החלופי המוצע כאן, משטר ההפרדה המעמיק בשטחים התפתח מתוך קשר הדוק עם המאמץ הצבאי של ארצות הברית ובנות בריתה במזרח התיכון. ההגבלות מרחיקות הלכת על תנועה של אנשים ושל סחורות בשטחים הכבושים והשימוש האינטנסיבי בכוח צבאי לדיכוי הפלסטינים זכו לגיבוי מצד ארצות הברית כיוון

[25] סולטאני 2003; 2004; 2005; שחאדה 2006.

שהם השתלבו ב"מלחמה העולמית בטרור", שהצדיקה את ההתערבות הצבאית שלה באזור. על רקע הסלמת העימותים בשטחים הכבושים ובאזור כולו הלכה והתעצמה התפיסה האוריינטליסטית הכרוכה בעוינות לערבים ולמזרח. התוצאה היא אפליה גוברת של המדינה נגד אזרחיה הפלסטינים ונסיגה במאבק המזרחי לשוויון.

ראוי לציין שוב כי ההסבר שהוצע כאן ראשוני בלבד ומטרתו רק להצביע על כיווני מחקר רצויים. בדיון המסכם אני מבקש להראות כיצד כיוונים אלה נחסמים בדיון המתמקד בהשלכות הגלובליזציה.

סיכום: כשלי הדיון החד־צדדי בהשלכות הגלובליזציה

במאמר זה סקרתי את היחס ההולך ומחריף של מדינת ישראל לפלסטינים ולהתארגנות מזרחית כדי ליצור בסיס לעיון ביקורתי בשיח הגלובליזציה. במוקד העיון עמד ספרו של אורי רם *הגלובליזציה של ישראל* (רם 2005). הראיתי שבספר נדחקים לשוליים הביטויים החדשים של אפליה לאומית־אתנית בארץ וסרטטתי קווים ראשונים לניתוח חלופי שיסביר אותם על רקע התפתחות האימפריאליזם האמריקני באזורנו (Harey 2005; Johnson 2005). לסיכום אני מבקש לדון במשמעות התיאורטית של הביקורת שהצגתי ולהראות כי ההתעלמות מהתופעות שתיארתי איננה תופעה מקרית או ביטוי להטיה אישית; היא נובעת מהפרספקטיבה התיאורטית שהנחתה את אורי רם ומשאלת המחקר שבחר: שאלת השלכות הגלובליזציה על ישראל.

בתור נקודת מוצא לדיון במגבלות של שאלה זו יכולה לשמש דוגמה שמביא דרק גרגורי. הוא טוען כי הכוח לכוון את המרחב הוא גם הכוח להרחיב אותו: "הכבישים העוקפים המודרניים מכווצים את הזמן והמרחב בעבור המתיישבים הלא חוקיים הישראליים, ואילו הדרכים הקטנות שהועתקו, שבילי העפר, נקודת הבקרה והמחסומים מרחיבים את הזמן והמרחב בעבור הפלסטינים" (Gregory 2004, 252). כיצד תשתקף התמונה שמצייר גרגורי בדיון על השלכות הגלובליזציה? דיון חד־צדדי כזה יכלול את האצת התנועה ואת כיווץ הזמן אך לא את ההשפעות המנוגדות להם. עומק העיוות שייווצר בו יובהר אם נשים לב שאין מדובר כאן בתופעות נפרדות המתקיימות זו בצד זו. סלילת כביש עוקף בשטחים הכבושים כרוכה לעתים קרובות בבניית גדר או חומה שתמנע מהפלסטינים גישה אליו. ואולם בדיון בגלובליזציה ובתוצאותיה יש מקום להשפעת האספלט ששימש לסלילת הכביש אך לא להשפעת התיל של הגדר שהוקמה לאורכו (או להשפעת הבטון של החומה).

נראה כי הבעיה בניתוח חד־צדדי של השלכות הגלובליזציה בארץ חריפה במיוחד כיוון שתהליכי הדה־גלובליזציה בישראל מקיפים ומרחיקי לכת. כך למשל, ביוני 2009 המצור המתמשך על רצועת עזה כלל בין השאר איסור על העברת כספים, חומרי בנייה, בגדים, שוקולד, ספרים וכיסאות גלגלים (*הארץ*, מוסף סוף השבוע, 12.6.90). האטת התנועה של אנשים, סחורות, כספים ומסרים הגיעה למידה קיצונית כזאת רק בשטחים הכבושים

ובפרט ברצועת עזה, אך הסקירה שהוצגה בחלק הקודם של המאמר הראתה שהיה לה ביטוי משמעותי גם כלפי הפלסטינים אזרחי ישראל. ניתן לראות אותה למשל בהגבלות חדשות על אזרוח בני זוג, בהחמרת הפיקוח על ביטוי פוליטי ובשימוש המחריף בכוח כדי למנוע עיבוד אדמות ובניית בתים. תופעות דומות אם כי חריפות עוד פחות קיימות גם במסגרת המאבק המזרחי שתואר קודם. ההעדפה של מערכת החינוך החרדי־אשכנזי לעומת המערכת של ש״ס, וקידום זכויותיהם של החקלאים על הקרקע לעומת דיירי השיכון הציבורי פגעו ביכולת התמרון של בני המעמד המזרחי הנמוך, ומשום כך גרמו להאטת התנועה שלהם ולהאטת התנועה של כספים וסחורות בעבורם. נראה שתופעות דומות של האטת תנועה נובעות מהאפליה נגד קבוצות אחרות בקרב המעמד הנמוך ובפרט נשים, אך נושא זה לא ייבחן כאן בגלל קוצר היריעה.[26]

על רקע טיעונים אלה ברור שהביקורת שהצגתי איננה מופנית אל החיבור המסוים של אורי רם אלא אל הפרספקטיבה התיאורטית שהנחתה אותו, המעמידה במרכז את תהליכי הגלובליזציה. רם אכן הציג ניתוח שיטתי מרשים של השלכות הגלובליזציה בארץ, אך אני מבקש לטעון כי דווקא אופי הניתוח שלו מסייע לנו ללמוד על המכשלות של כל ניתוח הנשען על אותה פרספקטיבה. ההתעניינות בתוצאות הגלובליזציה מתוך התעלמות מתהליכי נגד מאפיינת חלק ניכר מהספרות הסוציולוגית הישראלית הדנה בנושא.[27] ביקורת שיטתית ומפורטת על ספרות זו חורגת מגבולות המאמר, אך יש לציין כי בדרך כלל גם בה נדחקים לשוליים משטר הכיבוש והאפליה הגוברת נגד קבוצות שונות.[28] בהקשר רחב יותר הביקורת שהוצגה כאן רלוונטית גם לחלק ניכר משיח הגלובליזציה בעולם, וכפי שציינתי בפתח המאמר, גם שיח זה מתמקד בהשלכות התהליך (Rosenberg 2000; 2005). מכיוון שהבעיות הכרוכות בניתוח חד־צדדי של השלכות הגלובליזציה בולטות בארץ במיוחד, נראה כי העיון במקרה ישראל/פלסטין עשוי לשפוך אור על בעיות אלה בהקשרים אחרים, שבהם ההאטה וההאצה שגורמת פעולה כלשהי מתרחשות במרחק רב זו מזו.

ההסבר הראשוני שהצגתי בחלק הקודם של המאמר הראה שאם מחליפים את הדיון ב״השלכות הגלובליזציה בישראל״ בדיון ב״השלכות האימפריאליזם והקולוניאליזם בישראל־פלסטין״, תהליכי ה״דה־גלובליזציה״ הופכים מרכזיים. דיון כזה יכול לכלול רבות מן התובנות שרם מצביע עליהן בנוגע לגלובליזציה, ובעיקר את חשיבות הקיטוב הכלכלי שהחריף בגלל צמצום המגבלות על ההון הפיננסי הגלובלי, בעקבות לחצים מצד ארצות

26 הדוגמה הקיצונית ביותר לאפליה חדשה נגד נשים בארץ היא כליאת נשים בידי סרסורים ש״קנו אותן״ (לבנקרון ודהאן 2003). הכליאה מבטאת כמובן האטה של תנועה. בדומה לשאלת היחס של המדינה לפלסטינים ולמזרחים, גם האפליה הגוברת נגד נשים מקבוצות מסוימות איננה נדונה בספר של רם.

27 לדיון בהשלכות הגלובליזציה בארץ ראו גם ברקוביץ׳ 2002; שנהב 2002; שמיר 2003; חנין 2007; Shafir and Peled 2000; 2002; Kemp *et al.* 2004.

28 דחיקת שאלת הכיבוש והאפליה הגוברת לשוליים בחיבורים שהוזכרו בהערה הקודמת משמעותית דווקא משום שחלק ניכר מכותבי אותם חיבורים עסקו בתופעות אלה מפרספקטיבות תיאורטיות אחרות (ראו למשל שנהב 2000).

הברית. עם זאת, דיון כזה עשוי לעסוק גם במגבלות חדשות על ההון הגלובלי, הנובעות מהמאבק נגדו מצד גורמים שונים ובראשם מדינות. דיון כזה עשוי להתייחס גם לתהליכים של דה־גלובליזציה הנובעים מפעולות של ארצות הברית ובנות בריתה באפגניסטאן ובעיראק או מהעמקת משטר ההפרדה בארץ. דוגמה מאירת עיניים לפוטנציאל זה היא מאמרו של גדי אלגזי (2006) המנתח את צמיחת ההתנחלות מודיעין עילית על רקע של "קפיטליזם קולוניאלי". אלגזי מתאר תהליכים שבהם בולטת האצת התנועה, כמו חדירת הון גלובלי לארץ, ותהליכים שבהם בולטת ההאטה כמו בניית גדר ההפרדה, ומראה כיצד הם שזורים זה בזה.

המאמר של אלגזי מפנה את תשומת הלב גם למשמעות הפוליטית של הניתוח שהוצג כאן. ההכרה בתהליכים של דה־גלובליזציה חותרת תחת הטענה המקובלת שלפיה אנו נמצאים בעידן הגלובליזציה, המתאפיין בתהליך שאינו הפיך בעתיד הנראה לעין. הערעור על טענה זו חיוני לכל מאבק נגד הנזקים שגורמת תנועת הון חופשית מעבר לגבולות המדינה. אם כן, הדיון באימפריאליזם ובקולוניאליזם עשוי לתרום לגיבוש סדר יום ברור יותר לשוחרי השוויון והפלורליזם בארץ. הדיון בהשלכות הגלובליזציה כרוך בדרך כלל בקריאה עמומה לבנות "גלובליזציה מלמטה" (רם 2005, 20), ואילו הדיון המוצע כאן מציב מטרה מוחשית הרבה יותר: התנגדות לפרויקט הקולוניאליסטי הישראלי ולפרויקט האימפריאליסטי האמריקני הכרוכים זה בזה. התנגדות זו עשויה לסייע לחבר בין שלושה מאבקים חברתיים המתרחשים בארץ, שהתלכדו בעבר רק לעתים רחוקות: המאבק לצמצום כוחו של ההון הפיננסי הגלובלי, המאבק נגד הכיבוש והמאבק לשוויון אזרחי במדינת ישראל.

אסיים בנימה אישית ופוליטית יותר. מאמר זה נחתם ביולי 2009, כאשר המצור המתמשך על עזה מביא את המצוקה של תושביה הפלסטינים לשיאים חדשים, ובשלושת המאבקים, שאִתם אני מזדהה, לא ניתן להצביע על התקדמות משמעותית. על רקע מציאות קודרת זו הניתוח שהוצג כאן מציע בעיניי מסר אופטימי זהיר. אם המשבר בכלכלה של ארצות הברית והכישלונות הצבאיים של המערב בעיראק ואפגניסטאן יביאו להתפכחות ולנסיגה של ארצות הברית מהמאמץ האימפריאלי החדש, עשויות להיפתח גם כאן בישראל/פלסטין אפשרויות חדשות לפעולה למען עתיד טוב יותר לכלל תושבי הארץ.

ביבליוגרפיה

אטקס, דרור, וחגית עופרן, 2006. *עברה גוררת עברה: בניית התנחלויות על קרקעות בבעלות פרטית פלסטינית*, ירושלים: שלום עכשיו.

אלגזי, גדי, 2007. "עקרון הרצף", *מצד שני* 19–20: 8–16.

———, 2006. "מטריקס בבילעין", *תיאוריה וביקורת* 29: 173–191.

באומן, זיגמונט, 2002. *גלובליזציה: ההיבט האנושי*, תל־אביב: הקיבוץ המאוחד.

ביכלר, שמשון, ויונתן ניצן, 2007. *דווחי מלחמה, דיווידנדים של שלום*, מהדורה שנייה ומעודכנת, תל־אביב: כרמל.

בצלם, מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים, 2006א. "ירי", http://www.btselem.org/Hebrew/Firearms/Index.asp, אוחזר ב־1.11.09.

———, 2006ב. "הגבלות על תנועה", http://www.btselem.org/Hebrew/Freedom_of_Movement/, אוחזר ב־23.12.09.

בק, אולריך, 2002. *עולם חדש יפה: מודל של חברה אזרחית*, תל־אביב: הקיבוץ המאוחד.

ברבר, בנג׳מין, 2005. *ג׳יהאד נגד מק־עולם*, תל־אביב: בבל.

ברקוביץ׳, ניצה, 2002. "׳אפוקליפסה עכשיו?!׳ על גלובליזציה, חוסר נחת וצרות אחרות", *סוציולוגיה ישראלית* 4: 465–491.

גרינברג, לב, 2000. "למה לא המשכנו בדרכו? על שלום, דמוקרטיה, רצח פוליטי, וסדר יום פוסט־סכסוכי", *זיכרון במחלוקת: מיתוס, לאומיות ודמוקרטיה*, באר שבע: מכון המפרי ואוניברסיטת בן־גוריון, עמ׳ 123–152.

———, 2005. "אחרית דבר", גיא אבוטבול, לב גרינברג ופנינה מוצפי־האלר (עורכים), *קולות מזרחיים: לקראת שיח מזרחי חדש על החברה והתרבות הישראלית*, תל־אביב: מסדה, עמ׳ 386–392.

———, 2007. *שלום מדומיין: על שיח וגבולות, פוליטיקה ואלימות*, תל־אביב: רסלינג.

דיין, אריה, 1999. *המעיין המתגבר: סיפורה של תנועת ש״ס*, ירושלים: כתר.

דיכטר, שולי, 2001. *דוח עמותת סיכוי 2000–2001*, ירושלים: עמותת סיכוי.

דיכטר, שולי, ואסעד גאנם, 2003. *דוח עמותת סיכוי 2002–2003*, ירושלים: עמותת סיכוי.

האגודה לזכויות האזרח, 2006. "עתירה: למנוע אפליה נגד תלמידות ממוצא מזרחי במוסדות חינוך חרדיים", http://www.acri.org.il/story.aspx?id=1286, אוחזר ב־1.11.09

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, תשס״ח. *השנתון הסטטיסטי לישראל* תשס״ח, ירושלים.

הס, עמירה, 2004. "קולוניאליזם בחסות ׳תהליך השלום׳", *תיאוריה וביקורת* 24 (אביב): 191–202.

הראבן, אלוף, ואסעד גאנם, 1996. *שוויון ושילוב: מבט לאחור וקדימה*, ירושלים: עמותת סיכוי.

וורגן, יובל, 2007. *מערכת החינוך במגזר החרדי: תמונת מצב*, ירושלים: הכנסת, מרכז המחקר והמידע.

זרייק, ראיף, 2007. "כיבוש? איפה זה?", *מצד שני* 19–20: 58–61.

חמדאן, הנא, 2005. "מדיניות ההתיישבות וייהוד המרחב בנגב", *גליון עדאלה האלקטרוני* 11, http://www.adalah.org/newsletter/heb/mar50/ar2.pdf, אוחזר ב־11.1.09.

חנין, דב, 2007. *גלובליזציה*, תל־אביב: משרד הביטחון.

חסון, שלמה, וחאלד אבו־עסבה, 2004. *יהודים וערבים בישראל במציאות משתנה*, ירושלים: מכון פלוסהיימר למחקרי מדיניות.

טוד, עמנואל, 2004. *אחרי האימפריה: קריסת המערכת האמריקאית*, תל־אביב: עם עובד.

טסלר, ריקי, 2003. *בשם השם: ש"ס והמהפכה החרדית*, ירושלים: כתר.

יונה, יוסי, ויהודה שנהב, 2005. *רב־תרבותיות מהי*, תל־אביב: ידיעות אחרונות.

יונה, יוסי, יונית נעמן ודוד מחלב, 2007. "הקשת: הישגים, קונפליקטים ואתגרים", *קשת של דעות, סדר יום מזרחי לחברה בישראל*, יוסי יונה, יונית נעמן ודוד מחלב (עורכים), ירושלים: ספרי נובמבר, עמ' 16–37.

יפתחאל, אורן, וסנדי קידר, 2000. "על עוצמה ואדמה: משטר המקרקעין הישראלי", *תיאוריה וביקורת* 16 (אביב): 67–100.

כהן, ינון, 1998. "פערים סוציואקונומיים בין מזרחים ואשכנזים, 1975–1995", *סוציולוגיה ישראלית* א: 114–134.

לבנקרון, נעמי, ויוסי דהאן, 2003. *אישה עובדת לסוחר: סחר נשים בישראל*, תל־אביב: מוקד סיוע לעובדים זרים.

סבירסקי, שלמה, 1981. *לא נחשלים אלא מנוחשלים: מזרחים ואשכנזים בישראל*, חיפה: מחברות למחקר ולביקורת.

———, 1997. "מי הכשיל את קדמה", *הארץ*, 2.3.1997

סבירסקי, שלמה, ושלמה חסון, 2005. *אזרחים שקופים: מדיניות הממשלה כלפי הבדואים בנגב*, תל־אביב: אדווה.

סולטאני, נימר, 2003. *אזרחים ללא אזרחות*, תל־אביב: מדה אל־כרמל.

———, 2004. *ישראל והמיעוט הפלסטיני 2003*, חיפה: מדה אל־כרמל.

———, 2005. *ישראל והמיעוט הפלסטיני 2004*, תל־אביב: מדה אל־כרמל.

סמוחה, סמי, 2000. "המשטר של מדינת ישראל: דמוקרטיה אזרחית, אי־דמוקרטיה, או דמוקרטיה אתנית", *סוציולוגיה ישראלית* 2: 616–592.

סעיד, אדוארד, 2000. *אוריינטליזם*, תל־אביב: עם עובד.

ספורטה, גלית, 2007. "גבולות הקשת", יוסי יונה, יונית נעמן ודוד מחלב (עורכים), *קשת של דעות, סדר יום מזרחי לחברה בישראל*, ירושלים: ספרי נובמבר, עמ' 261–266.

עבו, אופיר, 2002. "לא בבית ספרנו", http://www.kedma.co.il/index.php?id=775&t=archive, אוחזר ב־1.11.09.

פאנון, פרנץ, 2004. *עור שחור, מסכות לבנות*, תל־אביב: מעריב.

———, 2006. *מקוללים עלי אדמות*, תל־אביב: בבל.

פלד, יואב, ודורון נבות, 2005. "אזרחים ללא אזרחות? מעמדם האזרחי של הפלסטינים בישראל לאור דו"ח ועדת אור ודו"ח ועדת לפיד", נימר סולטני (עורך), *ישראל והמיעוט הפלסטיני 2004*, חיפה: מדה אל־כרמל, עמ' 145–156.

ציגלמן, ענת, 2003. "השד העדתי: מהו השד, ואיפה הבקבוק", *הארץ*, 28.1.03.

קריף, משה, 2005. *המזרחי: סיפורה של הקשת הדמוקרטית המזרחית והמאבק החברתי בישראל 1995–2005*, תל־אביב: גלובס.

רובינשטיין, אמנון, 1997. "קדמה מתה וחיה", *הארץ*, 25.2.1997.

רז־קרקוצקין, אמנון, 2000. "מורשת רבין: על חילוניות, לאומיות, ואוריינטליזם", לב גרינברג (עורך), *זיכרון במחלוקת: מיתוס, לאומיות ודמוקרטיה*, באר שבע: מכון המפרי ואוניברסיטת בן־גוריון, עמ' 123–152.

רחמן, מיכה, 2007. "חוק הדיור הציבורי: קרן אור במאבק", יוסי יונה, יונית נעמן ודוד מחלב (עורכים), *קשת של דעות, סדר יום מזרחי לחברה בישראל*, ירושלים: ספרי נובמבר, עמ' 132–139.

רינהרט, טניה, 2005. *שקרים על שלום: מלחמת ברק ושרון בפלסטינים*, בתרגום דליה וורגן, תל־אביב: ספרי תל־אביב.

רם, אורי, 2005. *הגלובליזציה של ישראל: מקוורלד בתל־אביב, ג'יהאד בירושלים*, תל־אביב: רסלינג.

רם, חגי, 2006. "אחרית דבר לאחר 11 בספטמבר: 'חייבים להכריע את ערפאת, את עיראק ואת איראן כמכלול אחד'", *לקרוא איראן בישראל*, ירושלים ותל־אביב: מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד, עמ' 180–191.

שוחט, אלה, 2001. "מזרחים בישראל: הציונות מנקודת המבט של קרבנותיה היהודים", *זיכרונות אסורים: לקראת מחשבה רב־תרבותית*, תל־אביב: בימת קדם לספרות, עמ' 140–205.

שומסקי, דימיטרי, 2005. "אוריינטליזם ואסלאמופוביה בקרב האינטליגנציה דוברת הרוסית בישראל", *תיאוריה וביקורת* 26 (אביב): 89–119.

שחאדה, אמטאנס, 2006. *ישראל והמיעוט הפלסטיני 2005*, תל־אביב: מדה אל־כרמל.

שטרית, סמי שלום, 2001. "על שיתוף פעולה מזרחי–פלסטיני בישראל", עדי אופיר (עורך), *זמן אמת: אינתיפאדת אל־אקצא והשמאל הישראלי*, ירושלים: כתר, עמ' 288–297.

———, 2004. *המאבק המזרחי בישראל 1948–2003*, תל־אביב: עם עובד.

שלו, ניר, 2006. *בין גדרות: המובלעות שיצר מכשול ההפרדה*, ירושלים: במקום.

שמיר, רונן (עורך), 2003. *חוץ בארץ: היבטים של גלובליזציה בישראל*, *תיאוריה וביקורת* 23 (גיליון נושא).

שנהב, יהודה, 2000. "הקו האדום של הקו הירוק", עדי אופיר (עורך), *זמן אמת: אינתיפאדת אל־אקצא והשמאל הישראלי*, ירושלים: כתר, עמ' 205–212.

———, 2002. "גלובליזציה בחוסר נחת", *סוציולוגיה ישראלית* ד: 451–463.

———, 2003. *היהודים הערבים: לאומיות, דת ואתניות*, תל־אביב: עם עובד.

———(עורך), 2004. *קולוניאליות והמצב הפוסטקולוניאלי*, ירושלים ותל־אביב: מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד.

———, 2006. "הכיבוש אינו עוצר במחסום", ישי מנוחין (עורך), *כיבוש וסרבנות*, תל־אביב: ספרי נובמבר, עמ' 12–21.

Abu-Manneh, Bashir, 2007. “Israel in the U.S Empire,” *Monthly Review* 58(10): 319–343, http://www.monthlyreview.org/0307abu-manneh.htm, accessed 1.11.09.

Agha, Hussein, and Robert Malley, 2001. “Camp David: The Tragedy of Errors,” *New York Times Review of Books*, 9.8.2001.

Amin, Samir, 2003. *Obsolescent Capitalism*, London: Zed Books.

———, 2004. “U.S. Imperialism, Europe, and the Middle East,” *Monthly Review* 56: 13–33.

Arrighi, Giovanni, 1994. *The Long 20th Century*, London: Verso.

———, 2005. “Hegemony Unraveling,” *New Left Review* 32: 23–80.

Arrighi, Giovanni, and Beverly Silver, 1999. *Chaos and Governance in the Modern World System*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Ashcroft, Bill, Gareth Griffiths and Helen Tiffin, 1995. *The Post-Colonial Reader*, London: Routledge.

Beck, Ulrich, 1999. *What is Globalization?*, Cambridge: Polity Press.

———, 2003. “Rooted Cosmopolitanism: Emerging from a Rivalry of Distinctions,” in Ulrich Beck, Nathan Sznaider and Ranier Winter (eds.), *Global America: The Cultual Consequences of Globalization*, Liverpool: Liverpool University Press, pp. 15–29

Bello, Walden, 2005. “The Crisis of the Globalist Project and the New Economics of George W. Bush,” in Richard P. Appelbaum and William I. Robinson (eds.), *Critical Globalization Studies*, New York: Routledge, pp. 101–110.

Bello, Walden F., and Mittal Anuradha, 2001. *The Future in the Balance: Essays on Globalization and Resistance*, Oakland, CA: Food First Books.

Ben-Zvi, Abraham, 1993. *The United States and Israel: The Limits of a Special Relationship*, New York: Columbia University Press.

———, 1999. “The United States and Israel: The Netanyahu Era,” *Strategic Assessment* 2: 6–8.

Braudel, Fernand, 1984. *The Perspective of the World*, New York: Harper and Row.

Bush, George, 2001. “Transcript of President Bush’s Address,” September 21, 2001, http://archives.cnn.com/2001/US/09/20/gen.bush.transcript/ accessed 18.11.09.

Castells, Manuel, 2000–2004. *The Information Age: Economy, Society and Culture* 1–3, Cambridge, Mass.: Blackwell.

Center for Arms Control, 2009. “Growth in U.S. Defense Spending Over the Last Decad,”
http://www.armscontrolcenter.org/policy/securityspending/articles/022609_fy10_topline_growth_decade/, accessed 1.11.09

Feldman, Shelley, 2001. “Intersecting and Contesting Positions: Postcolonialism, Feminism, and World-Systems Theory,” *Review* 24: 343–371.

Fraser, Nancy, 2002. “Social Justice in Globalization: Redistribution, Recognition, and Participation,”

invited keynote lecture at conference on "Globalization: Fatality or Utopia?," University of Coimbra, Portugal, February 2002, http://www.eurozine.com/articles/2003-01-24-fraser-en.html, accessed 1.11.09.

Giddens, Anthony, 1990. *The Consequences of Modernity*, Oxford: Polity Press.

———, 2000. *Runaway World: How Globalization Is Reshaping our Lives*, London: Routledge.

Gowan, Peter, 2003. *The Global Gamble: Washington's Faustian Bid for World Dominance*, London: Verso.

Gregory, Derek, 2004. *The Colonial Present*, Oxford: Blackwell.

Harvey, David, 1995. "Globalization in Question," *Rethinking Marxism* 8: 1–17.

———, 2005. *The New Imperialism*, New York: Oxford University Press.

Held, David, and Anthony McGrew, 2003. "The Great Globalization Debate: An Introduction," in *The Global Transformation Reader: An Introduction to the Globalization Debate*, Malden, Mass.: Blackwell, pp. 1–5.

———, 2007. *Globalization Theory: Approaches and Controversies*, Malden, Mass.: Polity Press.

Held, David, Anthony Barnett and Caspar Henderson, 2005. *Debating Globalization*, Cambridge: Polity Press.

Johnson, Chalmers, 2005. *The Sorrows of Empire*, New York: Holt and Company.

Katz, Cindy, 2001. "On the Grounds of Globalization: A Topography for Feminist Political Engagement," *Signs* 26: 1213–1234.

Kemp, Adriana, David Newman, Uri Ram and Oren Yiftachel (eds.), 2004. *Israelis in Conflict: Hegemonies, Identity and Politics*, Brighton: Sussex Academic Press.

Klare, Michael, 1999. "U.S. Aims to Win on All Fronts," *Le Monde Diplomatique*, May (online edition), http://mondediplo.com/1999/05/04klare, accessed 1.11.09.

Little, Douglas, 2004. *American Orientalism: The United States and the Middle East Since 1945*, Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Malloy, Michael P., 2001. *United States Economic Sanctions: Theory and Practice*, The Hague: Kluwer.

Mamdani, Mahmood, 2002. "Good Muslim, Bad Muslim: An African Perspective," *American Anthropologist* 104: 766–775.

Mignolo, Walter, 2000. *Local Histories/Global Design: Coloniality, Subaltern Knowledges and Border Thinking*, New York: Heny Holt and Company.

National Intelligence Council, 2008. "Global Trends 2025: A Transformed World," http://www.dni.gov/nic/PDF_2025/2025_Global_Trends_Final_Report.pdf, accessed 1.11.09.

Niblock, Tim, 2001. *"Pariah States" and Sanctions in the Middle East: Iraq, Libya, Sudan*, Boulder CO: Lynne Rienner Publishers.

Nitzan, Jonathan, and Shimshon Bichler, 2006. “New Imperialism or New Capitalism?,” Review 24: 1–86.

Petras, James, and Henry Veltmeyer, 2001. *Globalization Unmasked: Imperialism in the 21st Century*, London: Zed Books.

Robertson, Roland, 1995. “Glocalization: Time-space and Homogeneity-heterogeneity,” in Mike Featherstone, Stuart Lash and Roland Robertson (eds.), *Global Modernities*, London: Sage, pp. 25–44.

Rosenberg, Justin, 2000. *The Follies of Globalisation Theory: Polemical Essays*, London: Verso.

———, 2005. “Globalization Theory: A Post Mortem,” *International Politics* 42: 2–74.

Rouhanna, Nadim, and Nimer Sultany, 2003. “Redrawing the Boundaries of Citizenship: Israel’s New Hegemony,” *Journal of Palestine Studies* 33: 5–22.

Said, Edward, 1996. *Peace and Its Discontents: Essays on Palestine in the Middle East Peace Process*, New York: Vintage.

———, 2003. “Orientalism 25 Years Later: Worldly Humanism v. the Empire-builders,” *Counterpunch* 4.8.2003, http://counterpunch.org/said08052003.html, accessed 1.11.09.

———, 2005. *From Oslo to Iraq and the Road Map*, New York: Vintage books.

Scheuerman, William, 2006. “Globalization,” in Edward N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Summer 2006 Edition, http://plato.stanford.edu/archives/sum2006/entries/globalization/, accessed 1.11.09.

Shafir, Gershon and Yoav Peled (eds.), 2000. *The New Israel: Peacemaking and Liberalization*, New York: Westview.

———, 2002. *Being Israeli: The Dynamics of Multiple Citizenship*, Cambridge: Cambridge University Press.

Soysal, Yasemin Nuhoglu, 1994. *Limits of Citizenship: Migration and Postnationalism in Europe*, Chicago, IL: University of Chicago Press.

Steger, Manfred, 2002. *Globalism: The New Market Ideology*, Lanham, Md: Rowman and Littlefeld.

United Nations, 2006. “Statement on Gaza by United Nations Humanitarian Agencies Working in the Occupied Palestinian Territory,” 3.8.2006, http://www.wfp.org/english/?ModuleID=137&Key=2195, accessed 1.11.09.

Usher, Graham, 1995. *Palestine in Crisis: The Struggle for Peace and Political Independence after Oslo*, East Haven, Conn.: Pluto Press.

Wallerstein, Immanuel, 1974. *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, New York/London: Academic Press.

———, 1980. *The Modern World-System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600–1750*, New York: Academic Press.

———, 1989. *The Modern World-System III: The Second Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730–1840's*, San Diego: Academic Press.

———, 1991. *Geopolitics and Geocultures: Essays on the Changing World-System*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Yiftachel, Oren, 2006. *Ethnocracy: Land and Identity Politics in Israel/Palestine*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.